

שיטות חשוכות

ההתנהלות כלפי עצורים פלסטינים
שהוחזקו במתקן חקירות של השב"כ בפתח-תקווה

אוקטובר 2010

המוקד להגנת הפרט
HAMOKED Center for the Defence of the Individual
هموكيد - مركز الدفاع عن الفرد

פרויקט זה ממומן
על-ידי האיחוד האירופי

שיטות חשונות

**ההתנהלות כלפי עצורים פלסטינים שהוחזקו
במתקן חקירות של השב"כ בפתח-תקווה**

אוקטובר 2010

מחקר וכתובה: עו"ד יוסי וולפסון

עריכה: מישל בוביס

ריכוז מידע: נעה אטלס, אורלי ברמק, עינת גיר, סועאד ג'מאל, היאם מדאח, גילת פישר,
נועם פרייס, נועם רז

גביית תצהירים: עו"ד הישאם אבו-שחאדה, עו"ד תגריד שביטה

ייעוץ משפטי: עו"ד סיגי בן-ארי, עו"ד חוה מטרס-עירון, עו"ד דניאל שנהר

עבודת שטח: מוסא אבו הששה, עאטף אבו א-רוב, כרים ג'ובראן, סלמה א-דיבעי,
איאד חדאד, עבד אל-כרים סעדי

מסמך זה הופק בסיוע כספי של האיחוד האירופי. תוכן המסמך הינו באחריותם הבלעדית של המוקד להגנת הפרט ובצלם – מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים, ובשום מקרה אין לראות בו ביטוי לעמדת האיחוד האירופי.

ISSN 0793-5196

המוקד להגנת הפרט מיסודה של ד"ר לוטה זלצברגר הוא ארגון זכויות אדם שהוקם בשנת 1988 על רקע אירועי האינתיפאדה הראשונה. מטרתו לעמוד על משמר זכויותיהם של פלסטינים, הנמצאים תחת הכיבוש הישראלי. המוקד פועל לאכיפה של הסטנדרטים והערכים המעוגנים במשפט ההומניטארי הבינלאומי ובמשפט זכויות האדם הבינלאומי.

בצלם – מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים הוקם בשנת 1989 על-ידי אנשי רוח, משפטנים, רופאים, עיתונאים וחברי כנסת. מטרתיו העיקריות הן להיאבק נגד הפרות זכויות האדם בשטחים, באמצעות תיעודן והבאתן לידיעת הציבור וקובעי המדיניות; להילחם בתופעת ההדחקה וההכחשה הקיימת בחברה הישראלית ולתרום ליצירת תרבות של זכויות האדם בישראל.

תוכן העניינים

5	תקציר
9	מבוא
11	שיטת המחקר
13	חלק א': שגרת ההתנהלות כלפי עצורים במתקן
35	חלק ב': ניתוח הממצאים
45	חלק ג': בראי החוק
53	מסקנות והמלצות
55	תגובת המדינה

תקציר

היחס לכלואים הוא אחד מאבני הבוחן לשמירה על זכויות האדם. הפגיעה בתושבי השטחים הכבושים, המוחזקים בישראל במעצר ובמאסר, העסיקה את המוקד להגנת הפרט ואת בצלם מיום היווסדם. במהלך השנים השתנו אופני הפגיעה בכלואים, בין היתר בעקבות לחצם של ארגונים לזכויות האדם וגופים בינלאומיים, אך התופעה עצמה נמשכת.

דו"ח זה מבוסס על עדויותיהם של 121 פלסטינים שהוחזקו במתקן חקירות של השב"כ בפתח-תקווה ברבע הראשון וברבע האחרון של שנת 2009. תקופת ההחזקה הגיעה לעתים עד חודשיים. מהעדויות עולים דפוסי התנהלות של הרשויות כלפי העצורים. על חלק מן הדפוסים דיווחו כל העצורים ועל אחרים דיווחו רוב העצורים או חלקם.

מהעדויות עולה כי כאשר אנשים נעצרו בביתם, המעצר בוצע תמיד בשעות הקטנות של הלילה. ב-30% מהמקרים נקטו כוחות הביטחון אלימות פיזית כלפי העצור במהלך המעצר או בעת ההעברה למתקן הכליאה. הכלואים דיווחו כי הובלו בכלי-רכב צבאיים וחלקם דיווחו כי נדרשו לכרוע או לשכב על רצפת כלי-הרכב, במקום לשבת על ספסל. הם לא הורשו לקחת עימם חפצים שיזדקקו להם במעצר ושמותרים בהחזקה במערכת בתי-הכלא, ואף חפצים שהיו על גופם, כגון שעונים, נלקחו מהם.

לאחר שהגיעו למתקן בפתח-תקווה, הוחזקו העצורים בחדרי חקירות ובתאי צינוק. התאים זעירים והמזרן תופס כמעט את כל שטח התא, גם באותם תאים המיועדים למספר כלואים ושבהם מספר מזרנים. לפחות בתא אחד התקרה כה נמוכה שכלוא יכול לגעת בה. כמעט בכל תאי הצינוק אין חלונות ואין דרך להבחין בין יום לבין לילה. האוויר מלאכותי בלבד, ו-26% מהכלואים דיווחו שלתאים הזרם אוויר קר מאוד או חם מאוד. האור בתאים דולק 24 שעות ביממה, וגרם לכלואים לכאבי עיניים, לקשיים בראייה ולקשיי הירדמות ושינה. קירות הצינוק אפורים, מחוספסים מאוד ועליהם זיזים, שאינם מאפשרים להישען עליהם. 78% מהעדים הוחזקו בתאים אלה בתנאי בידוד, ללא חברתו של כלוא נוסף, לפחות חלק מתקופת החזקתם במתקן.

תנאי ההיגיינה היו מחפירים – שירותי הכריעה בתאי הצינוק הפיצו צחנה; המזרנים והשמיכות היו מטונפים; הכלואים לא קיבלו אמצעים לניקוי התאים, להוציא במקרים בודדים ולאחר דרישה עיקשת; 35% מהכלואים לא קיבלו בגדים להחלפה במשך זמן רב ואף לאורך כל החזקתם במתקן; ומ-29% מהם נמנעו מקלחות. כלואים רבים דיווחו כי לקו בבעיות עור בעקבות ההחזקה במתקן.

בחדרי החקירות הוחזקו העצורים כשהם כבולים לכיסא המקובע לרצפה, באופן שמנע מהם כמעט לחלוטין להניע את גופם. הכבילה בתנוחה זו נמשכה לעיתים שעות רצופות, עם הפסקות קצרות לשירותים ולאוכל בלבד, לעתים גם מבלי שנחקרו ואף מבלי שחוקר נכח בחדר. 11% מהכלואים דיווחו על מניעת שינה שנמשכה למעלה מ-24 שעות במהלך החקירה. כלואים אחרים נחקרו מספר יממות רצופות, עם הפסקות קצרות בלבד לשינה. העצורים דיווחו כי תנאי ההחזקה בצינוק ובחדר החקירות פגעו ביכולתם לישון, גם ללא הפרעה יזומה.

36% מהכלואים דיווחו כי חוקרים השפילו וקיללו אותם. 56% דיווחו כי החוקרים איימו עליהם ובחלק מהמקרים דיווחו הכלואים על אימים בהפעלת אלימות. 10% דיווחו על איים ב"חקירה צבאית" – ביטוי שאינו מוגדר מפורשות אך נתפס כאיום בהפעלת אמצעי אלימות חריפים. זאת על אף שהמדינה התחייבה בשנת 2007 לחדול מהשימוש בביטוי זה בעקבות דו"ח קודם של המוקד להגנת הפרט ובצלם. 9% מהעדים מסרו שהחוקרים הפעילו כלפיהם אלימות פיזית בחדר החקירות. רבים דיווחו כי החוקרים השתמשו בבני משפחתם כדי להפעיל עליהם לחץ. באחד המקרים הובאה למתקן אלמנה בת 63, שבני משפחתה היו עצורים במתקן ונחשפו לסבלה במעצר. למחרת שוחררה האישה ללא כל אישום.

42% מהעדים הוחזקו במתקן, בתנאים שתוארו, במשך שבוע או יותר לאחר תום חקירתם, וחלקם הוחזקו בו חודש או יותר לאחר תום חקירתם.

ההתנהגות כלפי הכלואים, כפי שנחשפה בדו"ח, תואמת תורת חקירה המבוססת על שבירת רוחו של העצור באמצעות גרימת הלם וחרדה, תוך ניתוקו מכל נקודת אחיזה בחייו הרגילים וחשיפתו לתנאים של חסך חריף בגירויים חושיים, בתנועה ובקשר אנושי. לאלו נוספת החלשתו הפיזית של העצור באמצעות מניעת שינה, הפחתת מזון, חשיפה לקור ולחום וגרימת כאב, שמקורו בעיקר בתנחות גוף נוקשות. תורת חקירה זו תוארה במדריכי חקירה של ה-CIA משנות הששים והשמונים של המאה הקודמת, אשר שימשו להדרכת חוקרים שפעלו במדינות רודניות באמריקה הלטינית. תוצאת השימוש בשיטות אלה, לפי אותם מדריכים, היא גרימת גרסיה נפשית והפיכת הכלוא לחומר ביד החוקר.

ההתנהלות כלפי הכלואים, כפי שהיא עולה מהדו"ח, זוכה לגיבוי מצד רשויות המדינה. בכל הנוגע למעשיהם של חוקרי השב"כ, הוגשו מאז שנת 2001 645 תלונות – אך אף לא אחת מהן הובילה לחקירה פלילית. בכל הנוגע לאלימות שמפעילים חיילים במהלך המעצר, עמדתה הרשמית של המדינה היא שאלימות זו אסורה. עם זאת, למרות התרעות חוזרות ונשנות, תופעה זו עודנה רווחת ונראה כי המסר שמקבלים החיילים ממפקדיהם הוא אמביוולנטי, לכל הפחות.

האמצעים המתוארים בדו"ח מהווים יחס אכזרי, בלתי-אנושי ומשפיל ובחלק מהמקרים עולים כדי עינויים. כל אלו אסורים באיסור מוחלט, שאין לחרוג ממנו. במשפט הבינלאומי נקבע באופן חד-משמעי, כי שום מצב חירום לא יוכל לשמש עילה לביצוע מעשים כאלה.

בשנת 1999 קבע בית המשפט העליון כי לחוקרי השב"כ אין סמכות לחרוג מהמקובל בחקירה משטרתית רגילה, שחייבת להתנהל באופן סביר והוגן, מבלי לפגוע בכבודו של הנחקר. בית המשפט פסל שורה של שיטות חקירה שבהן השתמש השב"כ באותה תקופה. ממצאי המחקר הנוכחי מלמדים כי על אף השינויים המשמעותיים שחלו בשיטות החקירה של השב"כ, נראה כי השב"כ לא קיבל את התפיסה העקרונית והמהותית העולה מפסק-הדין, לפיה אותם כללים החלים על המשטרה בעת חקירה חלים גם עליו. חקירות השב"כ עודן מתבססות על אמצעים פוגעניים ואכזריים וחורגות באופן מובהק מדיני החקירה הרגילים, המיושמים בחקירות משטרתיות מקובלות בישראל.

מדינת ישראל מנסה להצדיק את ההפרות הקשות של זכויות העצורים כמאמצים חיוניים לסיכול מעשי טרור חמורים. טענה זו אין בה כדי להתיר חריגה מהאיסור המוחלט על יחס אכזרי, בלתי-אנושי ומשפיל ועל עינויים. זאת ועוד, ניסיונה של ישראל להסיט את הדיון הציבורי למה שמכונה "דילמת הפצצה המתקתת" הוא מלאכותי, כפי שעולה בבירור מדו"ח זה. זאת כיוון שרוב העצורים שמסרו את עדויותיהם לצורך הדו"ח לא נחשדו בעבירות חמורות, וחלקם אף הואשמו בפעילות שהיא פוליטית או דתית במהותה. גם העובדה שההתעללות בכלואים נמשכה תקופה ארוכה לאחר שחקירתם הסתיימה, מפריכה את הטענה שכל תכליתה היא סיכול מעשי טרור.

המוקד להגנת הפרט ובצלם מציעים לבחון את התנהלות הרשויות כלפי הכלואים הפלסטיניים על-רקע זהותם הלאומית ופעילותם נגד הכיבוש המתמשך, ולא רק על רקע סוג הסיכון שייתכן שנשקף מהם לחיי אדם. היחס האכזרי כלפי הכלואים מתאפשר על רקע הדה-הומניזציה בישראל כלפי האוכלוסייה הפלסטינית. פרספקטיבה זו מספקת הסבר טוב יותר לתופעת ההתעללות מאשר הדילמה המלאכותית של "פצצה מתקתת", שהעיסוק בה רווח בשיח הציבורי.

על מדינת ישראל מוטלת החובה לעקור את השימוש באמצעים אלה מהשורש. לצורך זה נדרשות פעולות שיביאו לשלוש תוצאות הכרחיות: הפסקת ההפרה של זכויות האדם של הכלואים, הענשת העבריינים ופיצוי הקורבנות. בנוסף, ישנה חשיבות עצמאית לחקירה מלאה, בלתי-תלויה ושקופה של ההפרות-לכאורה ולפרסום מלא של ממצאיה.

ב-31.3.2009 התרחש אירוע נדיר במתקן החקירות של השב"כ בפתח-תקווה. שתי נציגות ממשרד המשפטים הגיעו לביקור לבחינת תנאי הכליאה במקום. דו"ח הביקור לא פורסם בציבור, אולם הועבר לידי המוקד להגנת הפרט לאחר שדבר הביקור נודע לארגון מעדותו של אחד הכלואים. בדו"ח הביקור צוין כי "ככלל, במתקני הכליאה של השב"כ לא נערכים ביקורים רשמיים כפי שנערכים בכלל מתקני הכליאה". בדו"ח מוזכר הסדר עקרוני שאמור לאפשר ביקורים כאלה בידי פרקליטים מפרקליטות המדינה שהוסמכו לכך מפורשות, ומצוין כי "עד כה נערכו במסגרת זו ביקורים ספורים בלבד". הביקור התקיים בתיאום מראש עם השב"כ ובליווי מלא של אנשי שב"כ, לרבות בעת השיחות עם הכלואים. אנשי שב"כ אף תרגמו את השיחות בין הכלואים לבין המבקרות.¹

הדו"ח הנוכחי מזמין את הקוראים לביקור מעמיק יותר במתקן בפתח-תקווה, כדי לשמוע את דברי הכלואים בו וללמוד על שגרת ההתנהלות במקום. בכך, אנו מבקשים לשפוך מעט אור על מתקן שהחשאייות האופפת אותו כה רבה, עד כי לגורמי הפיקוח השלטוניים אין גישה חופשית אליו.

דו"ח זה מצטרף לשורה של פרסומים ומאבקים שמנהלים המוקד להגנת הפרט ובצלם זה שנים ארוכות.² מטרתו אינה תיעוד ההפרות הקשות ביותר של זכויות האדם של כלואים פלסטינים, אלא להיפך: להתחקות אחר שגרה, כפי שזו עולה מעדויותיהם של פלסטינים שהוחזקו במתקן אחד של השב"כ במהלך שנה אחת.

מהמחקר עולות הפרות קשות של זכויות האדם של הכלואים במתקן, החל מרגע המעצר וכלה במועד העברתם מהמתקן. בין היתר דיווחו כלואים על חוקרים שהפעילו כלפיהם אלימות, תנאי כליאה אכזריים בתאי צינוק אטומים, החזקה בבידוד, תנאי היגיינה מחפירים, כבילה ממושכת בחדר החקירות ללא אפשרות לזוז, מניעת שינה ואמצעים אחרים הפוגעים בגופו ובנפשו של הכלוא. שימוש בכל אחד מהאמצעים הללו לחוד, וודאי באופן מצטבר, עולה כדי יחס אכזרי, לא אנושי ומשפיל, ובמקרים מסוימים אף כדי עינויים.

בדו"ח כמה חלקים. לאחר תיאור קצר של שיטת המחקר מובאת התמונה העובדתית העולה ממכלול העדויות שנגבו. החלק השני כולל ניתוח של הממצאים וניסיון להשיב על שתי שאלות:

¹ "דו"ח ביקור במתקן כליאה שב"כ – פתח תקווה" – מכתב של עו"ד נעמה פויכטונגר, מחלקת ייעוץ וחקיקה (פלילי) בפרקליטות המדינה ליועמ"ש לממשלה, 21.6.2009.

² המוקד להגנת הפרט טיפל לאורך השנים במאות תלונות הנוגעות לתנאי כליאה וחקירה, והגיש עשרות הליכים משפטיים בנושא. בצלם פרסם דו"חות רבים בנושא, ביניהם: חקירת פלסטינים בתקופת האינתיפאדה: התעללות, "לחץ פיסי מתון", או עינויים? (1991); חקירת פלסטינים בתקופת האינתיפאדה: דו"ח מעקב (1992); עינויים בחקירה: עדויות נחקרים פלסטינים, עדויות חוקרים (1994); עינויים כשגרה: שיטות החקירה של השב"כ (1998). שני הארגונים פרסמו במשותף את הדו"ח בתכלית האיסור: עינוי עצירים פלסטינים והתעללות בהם על-ידי כוחות הביטחון של ישראל (2007).

עד כמה ניתן להסיק מהעדויות כי הפרת זכויות האדם של הכלואים היא פרי שיטת עבודה מובנית, ובאיזה הקשר ניתן להבין את הפגיעה בכלואים? בחלק השלישי נבחנים הממצאים לאור הוראות המשפט הבינלאומי והמשפט הישראלי, בדגש מיוחד על בחינת יישומו של פסק-הדין ההיסטורי שנתן בג"ץ לפני עשור, בו אסר על עינויים בישראל. בסוף מובאות מסקנות והמלצות.

דו"ח פרקליטות המדינה מסתיים בשתי המלצות: להקפיד על העברת כלואים לבתי-סוהר רגילים מרגע שאין עוד צורך בהחזקתם במתקן, ולדחות את הגשת הארוחה האחרונה ביום לשעות הערב, או להגיש תוספת מזון בערב. הדו"ח של המוקד להגנת הפרט ובצלם מצביע על ליקויים חמורים ושורשיים הרבה יותר.

שיטת המחקר

דו"ח זה מתבסס על עדויותיהם של 121 פלסטינים תושבי הגדה המערבית שהוחזקו במתקן החקירות של שירות הביטחון הכללי בפתח-תקווה, בטענה שהם חשודים בביצוע עבירות המוגדרות כעבירות ביטחון. המתקן משמש לחקירת עצורים בידי השב"כ, משם הם מועברים למתקן אחר למעצר מינהלי או לשלב הגשת כתב האישום וניהול המשפט נגדם – או משוחררים.

העדים הוחזקו במתקן ברבע הראשון או ברבע האחרון של שנת 2009: 62 הוחזקו לפרק זמן כלשהו בין החודשים ינואר ומארכ, ו-59 לפרק זמן כלשהו בין החודשים אוקטובר ודצמבר. תקופה זו נבחרה על-מנת להבטיח דגימה מהימנה ככל הניתן של שגרת ההתנהלות במתקן, ללא השפעה של אירועים בלתי-צפויים שעלולים לשנות שגרה זו זמנית. על-פי דו"ח הביקור מטעם פרקליטות המדינה, התקן המקסימאלי להחזקה במתקן הוא 42 עצורים.³

המוקד להגנת הפרט מטפל מדי שנה באלפי פניות לאיתור עצורים, שכן הרשויות הישראליות אינן מכבדות את חובתן ליידע את משפחות העצורים היכן מוחזקים קרוביהם. לצורך עריכת המחקר, פנו המוקד להגנת הפרט ובצלם לפלסטינים שאותרו במסגרת זו במתקן בפתח-תקווה בתקופה הרלוונטית. חלקם הועברו לבתי כלא ועדויותיהם נגבו על-ידי עורכי דין בבתי הכלא. אחרים שוחררו ועדויותיהם נגבו בבתייהם. במידת הצורך התקיימו שיחות נוספות להבהרה.

על מנת להבטיח אמינות מרבית, נגבו כל העדויות על סמך סדרה אחידה של שאלות פתוחות. לעדים הוסברה מטרת הראיון והם התבקשו לתאר את קורותיהם. החיסרון בשיטה זו הוא בסיכוי הגבוה להחמצת פרטים, במיוחד כאשר הראיון נערך בכלא, בתנאים שרחוקים מלהיות אופטימאליים. כך, לעד לא הייתה שהות מספקת לנסות להיזכר בכל שחוה מרגע המעצר; הראיון נוהל תחת לחץ זמן שקבעו רשויות המתקן; והאווירה לא אפשרה שיחה נינוחה שתסייע בהעלאת זיכרונות טראומטיים. לאור זאת, יש להניח כי עדים מסוימים לא דיווחו על כל האמצעים שהופעלו כלפיהם, אלא רק על אלה שבלטו בזיכרונם בעת הראיון.

חלק מהעדים הסכימו לפרסום עדויותיהם בשם המלא, והשאר העדיפו לא להיחשף. בעניינם של מספר עדים נשלחו תלונות לרשויות ונאספו חומרים נוספים מעבר לעדויותיהם, כגון תיקים רפואיים, שסייעו בכתיבת הדו"ח.⁴

³ פויכטונגר, "דו"ח ביקור במתקן כליאה שב"כ – פתח-תקווה", ר' ה"ש 1.

⁴ שירות בתי הסוהר העביר למוקד להגנת הפרט מידע חלקי בלבד מתוך תיקיהם הרפואיים של מספר עדים. בעקבות זאת עתר הארגון לבג"ץ ביום 16.6.10 לקבלת התיעוד הרפואי המלא. בג"ץ 4677/10 המוקד להגנת הפרט נ' שירות בתי-הסוהר, ר' <http://www.hamoked.org.il/Document.aspx?dID=Updates1031>

ראבעה סעיד : אלמנה בת 63 שהוחזקה במתקן

מתוך 121 עדים, 117 הם גברים ו-4 נשים. 18 מהעדים היו קטינים מתחת לגיל 18 בעת מעצרים. 38 היו בני 18 עד 20. 54 היו בני 21 עד 30. שבעה היו בשנות השלושים לחייהם ושלושה בשנות הארבעים. אחת הייתה בת 63. 13 היו תלמידי בית ספר ו-28 היו סטודנטים. 17 מהעדים היו נשואים ואחת אלמנה. אין נתונים לגבי מצבם המשפחתי של חלק מהעדים.

הרוב המכריע של העדים – 108 – הם תושבי צפון הגדה המערבית. תשעה נוספים הם ממחוז חברון, שניים ממחוז בית לחם ושניים ממחוז יריחו. 69 מהעדים הם תושבי כפרים ועירות, 17 גרים במחנות פליטים ו-35 הם עירוניים.

לפני מעצרים, 49 היו פועלים או שכירים בענפי השירותים, 13 היו בעלי-מלאכה או עוסקים זעירים, וארבעה התפרנסו מחקלאות. אין נתונים לגבי מקורות הפרנסה של שאר העדים.

העדים אינם מהווים מדגם מייצג סטטיסטית של כלל העצורים שהוחזקו במתקן בתקופה זו. עם זאת, לאור מספרם הגדול והיעדר הקריטריון לבחירתם מלבד פניית משפחותיהם למוקד להגנת הפרט, יש בעדויותיהם כדי ללמד באופן משמעותי על השגרה הנהוגה במקום.

הדו"ח מתייחס לתנאי ההחזקה של הכלואים ולשיטות החקירה שנקטו נגדם. אגב המחקר התגלו הפרות-לכאורה של החוק ושל זכויות הכלואים בנושאים אחרים. עניינים אלה אינם מקבלים ביטוי בדו"ח הנוכחי.

חלק א': שגרת ההתנהלות כלפי עצורים במתקן

מניתוח עדויותיהם של הכלואים ניכר דפוס חוזר ביחסן של הרשויות הישראליות אליהם בעת שהיו עצורים. אין בכך כדי לומר שההתנהלות כלפי כל העצורים במתקן זהה. ישנם מאפיינים החוזרים בכל העדויות שנגבו. אחרים חוזרים במרביתן או בחלק ניכר מהן. פרשנות אפשרית של השיטתיות ביחס לעצורים ושל החריגות ממנה תוצג בהרחבה בפרק הבא.

המעצר

חלק גדול מהעדים נעצרו בבתייהם בשעות הקטנות של הלילה. רבים מהם מסרו שהתעוררו משנתם כששמעו מכות על דלת הבית או פיצוץ של הדלת. אחרים דיווחו שהתעוררו כשהם מוקפים חיילים.

במקרים רבים, המעצר לווה בהתנהגות אלימה של החיילים. 27 עדים דיווחו כי חיילים גרמו נזק לבית במהלך המעצר. עדים רבים מסרו כי החיילים נקטו כלפיהם אלימות ודיברו אליהם בגסות, בין בבתייהם ובין במחסומים או בנסיבות אחרות. 36 עדים דיווחו כי החיילים נקטו כלפיהם אלימות פיזית במהלך המעצר או בכלי-הרכב שאליו הוכנסו מיד לאחר המעצר.

כך תיאר זאת עלי שתייה, סטודנט לפסיכולוגיה מהכפר סאלם שליך שכם, שהיה בן 23 כשנעצר:

ב-14.2.2009, בשעה 2:00 בלילה בערך, ישנתי בבית הוריי. לבית יש שתי קומות. אני הייתי בחדר שלי בקומת הקרקע. התעוררתי במיטה לקול רעשים בתוך הבית, ופתאום ראיתי חיילים בתוך החדר שלי. [...] כשנודע להם שמי, הם התחילו להכות אותי באגרופים ולבעוט בי. חלקם גם נתנו לי מכות בקת הרובה באזור החזה, הכתפיים והגב. החיילים שברו את ארון הבגדים וקרעו בסכין את המזרון. הם שברו את המחשב, את הטלוויזיה ואת מערכת הסטריאו בחדר.

במקרים רבים, החיילים לא אפשרו לעדים להיפרד מבני משפחותיהם. כך, כשהגיע כוח לעצור את הנדאווי כוואריכ, סטודנט לסוציולוגיה מאזור שכם שהיה בן 19 בעת מעצרו, ביקש אביו מהחיילים לאפשר לו להיפרד מאחיו, שחלה בסרטן. החיילים סירבו. האח נפטר בעת שכוואריכ היה כלוא.

לחלק מהעדים לא אפשרו החיילים להתלבש, והם נלקחו למעצר בבגדי השינה שלהם. חלקם נלקחו יחפים. באף אחד המקרים לא התבקשו העדים לארוז בגדים להחלפה, מברשת שיניים, או חפצים בסיסיים אחרים המותרים בהחזקה על פי חוק בבתי-הכלא בישראל.

יוסף תרתיר, תושב שכם, היה בן 16 ותלמיד בכיתה י"א כאשר דקר חייל במחסום ונעצר.⁵ הוא דיווח כי החיילים נקטו כלפיו אלימות קשה במיוחד:

הרבה חיילים נכנסו לאוטובוס והורידו אותי למטה. קיבלתי מכה בראש ואיבדתי את ההכרה לכמה רגעים. הרבה חיילים, יותר מעשרה, התחילו להרביץ לי בכל מה שבא ליד. זה נמשך כמה דקות, ואז הכניסו אותי לחדר במחסום. הפשיטו אותי לגמרי, ואזקו את הידיים שלי מאחורי הגב ואת הרגליים שלי. הם זרקו אותי לרצפה. היו סביבי המון חיילים וכולם ביחד התחילו להכות אותי ברובים שלהם ולבעוט בי. הייתי חצי מעולף. אני זוכר בעיקר את הרגליים הבעטות. [...] חייל אחד הלביש אותי, כי לא יכולתי להתלבש מרוב כאבים.

ההובלה למתקן מעבר

לאחר שנעצרו, הובלו העדים לכלי רכב צבאיים כשידיהם כבולות ועיניהם מכוסות, והוכנסו לתוכם. 40 עדים דיווחו כי אולצו להישאר על רצפת כלי הרכב במהלך הנסיעה. חלקם הוכרחו לשבת על הרצפה, חלק הוכרחו לכרוע על ברכיהם ולהרכין את ראשיהם, וחלק אף הוכרחו לשכב על הרצפה. מספר עדים מסרו כי כלב הוחזק לידם לאורך הנסיעה.

עדים רבים דיווחו כי החיילים נקטו כלפיהם אלימות קשה. 27 עדים דיווחו שחוו כאבים קשים, אובדן תחושה בידיים, התנפחות של הידיים או פציעה בעקבות הידוק יתר של אזיקוני הפלסטיק. במקרים רבים, בקשתם לרופא את אחיזת אזיקונים נענתה בהידוק נוסף. הכאבים, ההתנפחות ואבדן התחושה בידיים או בחלקים מהן נמשכו במקרים רבים זמן רב לאחר שהאזיקונים הוסרו, ולעיתים נותרו לעד צלקות. בחודש אפריל 2010, בעקבות עתירה לבג"ץ של הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל, הודיעה המדינה לבית המשפט כי תנהיג נהלים חדשים למניעת איזוק מכאיב מעין זה.⁶ נהלים אלה נכנסו לתוקף לאחר התקופה הנדונה בדו"ח זה, אולם ממידע שהגיע לידי הארגונים עולה כי חיילים ממשיכים לכבול את ידיהם של עצורים באופן מכאיב בשלב זה של המעצר. בכל מקרה, הרשויות לא עשו דבר להפסקת התופעה, שהייתה ידועה שנים רבות, עד סמוך למועד הדיון שנקבע בבית המשפט.

כך תיאר מוניר מחרום, תושב שכם שהיה בן 23 בעת מעצרו, את ההובלה לאחר שנעצר:

אחרי רבע שעה הורידו אותי לג'יפ. כיסו את העיניים שלי וזרקו אותי לאמצע [הג'יפ]. אמרו לי לכרוע על הברכיים. חמישה או שישה חיילים הקיפו אותי. אני מעריך ששניים מהם, לא כולם, הרביצו לי על הראש באמצעות קסדה לאורך הנסיעה. כל פעם שביקשתי שישחררו קצת את האזיקונים, שלחצו מאוד, אחד מהם נתן לי מכה. אמרתי לו שישתכל על הידיים שלי, כי הרגשתי שקורה להן משהו. עד היום יש לי רעידה באגודל ימין, כאילו שהאצבע עדיין רדומה. בחווארה הכניסו אותי [לחדר עם] לסמל. הוא שחרר את הידיים שלי, שהיו נפוחות וכחולות.

⁵ לפי דיווחים בעיתונות, החייל נפצע באורח קל עד בינוני. ר' ידיעה בעיתון הארץ: <http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/1118945.html> (ביקור באתר ביום 26.10.10).

⁶ בג"ץ 5553/09 הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל נ' ראש ממשלת ישראל (פורסם בנבו) (2010).

הליכי המעבר

רוב העדים הובאו לנקודת ביניים, או לסדרה של נקודות ביניים, לביצוע הליכים מנהליים ולהעברתם לידי גורם אחר. בדרך כלל היה זה אחד ממתקני המעצר הזמניים שהוקמו בגדה המערבית, אולם חלק מהעדים נלקחו להתנחלויות, לבסיסים צבאיים, למחסומים ואף לצמתי דרכים. ההליכים כללו בדרך כלל ראיון רפואי קצר או בדיקה רפואית שטחית, ונטילת חפצים אישיים לפיקדון. חלק מהעדים דיווחו כי מסכת האלימות וההשפלות נמשכה גם בשלב זה.

כך תיאר אחמד אבו דראע, תלמיד תיכון ממחנה הפליטים בלאטה בשכם, שהיה בן 17 בעת מעצרו, כיצד חיילים השפילו אותו בעת שענינו היו מכוסות וידיו כבולות מאחורי גבו:

חייל אחד תפס בחולצה שלי ליד כתף שמאל והתחיל לרוץ. הייתי עם שני זוגות מכנסיים עליי, אחד של פיג'מה ומעליו ג'ינס. הג'ינס ירד קצת ולא יכולתי לרוץ. ביקשתי מהחיילים שיתנו לי להרים אותו אבל הם לא הסכימו. החייל גרר אותי בכוח. המכנסיים שלי היו לגמרי למטה, בקושי רצתי, אבל לא הייתה לי ברירה. עמדתי ליפול בכל רגע. אחרי כמה דקות עצרנו. שמעתי מסביבי הרבה חיילים. כולם צחקו.

אחד החיילים תפס אותי שוב ואמר לי ללכת. הלכתי לפי ההוראות שלו. פתאום הראש שלי נתקל בקיר ונפלתי על הגב. כולם צחקו.

25 מהעדים מסרו שהוחזקו לפרקי זמן ארוכים בחוץ, מיד לאחר מעצרו או בשלבי המעבר. לרבים לא ניתנה הזדמנות להצטייד בבגדים חמים, על אף שהוחזקו בקור ולעתים אף בגשם.

חלק מהעדים שהו מספר שעות או אף ימים בנקודת הביניים. חלק מהעצורים ששהו בנקודות הביניים למשך שעות ארוכות לא הועברו לתא כליאה מסודר, ואף לא סופק להם מזון. לאחר מכן לקחו כוחות אחרים את העדים למתקן החקירה של השב"כ בפתח-תקווה. בחלק מהמקרים, הכוחות לא השיבו לעדים כאשר שאלו לאן הם נלקחים, דבר שהגביר את תחושות אובדן השליטה והדיס-אוריינטציה שחוו.

בעת הקליטה במתקן החקירה בפתח-תקווה נעשה חיפוש על גופם של העדים כשהם עירומים לגמרי, ונערכה להם בדיקה רפואית נוספת. לאחר מכן, חלקם הועברו לצינוק והאחרים הועברו לחדר חקירות.

תקופת ההחזקה במתקן בפתח-תקווה

בתקופה שבמהלכה הוחזקו העדים במתקן החקירה בפתח-תקווה, הם שהו לסירוגין בצינוק ובחדר חקירות. המעבר בין הצינוק לחדר החקירה נעשה כשהעד כבול וענינו מכוסות. אף לא אחד מהם הוצא, ולו פעם אחת, לחצר טיולים.

העדים הוחזקו מרבית הזמן בצינוק, מלבד כאשר נחקרו, הוצאו למקלחת, נפגשו עם עורך-דין או עם נציג הצלב האדום, או הובאו להארכת מעצר בבית משפט צבאי. תדירות היציאות

לבית משפט הייתה נמוכה, שכן הארכות המעצר ניתנו לרוב לתקופה של שמונה ימים או יותר. הוראה מיוחדת מאפשרת להאריך מעצר גם ללא נוכחות העצור, והדבר נעשה לפחות לגבי אחד העדים. מפגש עם נציגי הצלב האדום התקיים בחדר ייעודי, וברוב המקרים נעשה בשלב מאוחר יחסית של תקופת ההחזקה במתקן. כמה עדים דיווחו כי נפגשו עם נציגי הצלב האדום רק בשבוע הרביעי להחזקתם. מפגש עם עורך-דין, כאשר התקיים, הסתכם לכל היותר בשיחה חטופה בבית המשפט. עצורים בודדים דיווחו על מפגש עם עורך-דין במתקן החקירה עצמו. כמו כן, חלק מהעדים נלקחו לביצוע בדיקות במרפאת המתקן.

הצינוק

במתקן החקירה בפתח-תקווה ישנם מספר תאי צינוק. מהעדויות עולה כי תאים אלה דומים זה לזה, ונבדלים בעיקר בגודלם. בתאי הצינוק הקטנים ביותר מוחזק אדם יחיד, והמזרן הדק שניתן לו מכסה כמעט את כל הרצפה. עדים העריכו כי גודלו של תא כזה הוא בערך מטר וחצי על שני מטרים. בתאים הגדולים ביותר מוחזקות קבוצות של עצורים לאחר השלמת חקירתם, וגם שם מכיל המקום את המזרנים שהוקצבו להם ותו לא. גם לפי דו"ח הביקור של פרקליטות המדינה במתקן, "תאי המעצר הם קטנים מאוד (גודלם משתנה בהתאם למספר העצורים להם מיועד התא), ומספיקים רק להנחת מזרונים כמספר העצורים דיירי התא".⁷ לפחות בחלק מתאי הצינוק התקרה נמוכה, ועצורים שהוחזקו בהם דיווחו שיכלו לגעת בה בעמידה.

צינוק אחד, לפחות, מכונה "תא ה-VIP". תא זה הוא מעל לגובה פני הקרקע, בניגוד לתאי הצינוק האחרים, שהם תת-קרקעיים או נתפסו ככאלה על-ידי העצורים. כמו כן, יש בו אשנב הפונה החוצה, כך שניתן לראות את חילופי האור והחושך. יתרון נוסף של "תא ה-VIP" הוא שמותקנת בו מקלחת. בשאר התאים שתוארו אין מקלחת, מלבד בתא הגדול מבין אלה המשמשים להחזקת קבוצות עצורים.

קירות תאי הצינוק אפורים בגוון בטון, ובעלי מרקם מחוספס עם זיזים המונעים הישענות. עצור המוחזק לבד בצינוק כמעט אינו יכול לנוע, שכן הוא לא יכול להישען על הקיר בעמידה או בישיבה, ויכול ללכת רק מספר צעדים הלך ושוב. עוד מסרו העדים כי השוהה בכל תא צינוק מלבד "תא ה-VIP" אינו יכול לדעת אם השעה היא שעת אור או שעת חשיכה, שכן אין בתא כל פתח החוצה מלבד אשנב בדלת.

אוויר לנשימה מוזרם לצינוק באמצעות מערכת אוורור הנשלטת מחוץ לו. ככל הנראה מדובר במערכת מיזוג, שכן 31 עדים דיווחו כי האוויר שהוזרם לצינוק היה קר מדי או חם מדי. בקשותיהם לשנות את הטמפרטורה לא נענו. מאהר סמארו, סטודנט לכלכלה תושב שכס שהיה בן 24 בעת מעצרו, חולה באסתמה וסבל מהתקף קוצר נשימה בשל המחנק בצינוק. רק בעקבות זאת צויד במשאף, והוצמד אליו עצור נוסף כדי להשגיח עליו. עצור אחר, קטיין החולה גם הוא

⁷ פויכטונגר, "דו"ח ביקור במתקן כליאה שב"כ – פתח-תקווה", ר' ה"ש 1.

באסתמה, החזיק במשאף מלכתחילה. הוא מסר שמחלתו החריפה בצינוק והוא נאלץ להשתמש במשאף לעתים תכופות.

העדים דיווחו כי הצינוק מואר בכל שעות היממה בתאורה מלאכותית, ולעצור אין כל דרך לשלוט בעוצמתה או לכבותה. התאורה המלאכותית גורמת למצוקה חריפה ולכאבי עיניים, כאבי ראש ושיבושים בראייה.

ככל הנראה, לפחות אחד מתאי הצינוק אטום לחלוטין לקולות מבחוץ. באחרים יכלו העדים לשמוע קולות, בהם קולות מפריעים כגון רעש מונוטוני של טיפות הנופלות על פח או טריקת דלתות מתכת, וקולות שדווקא יש בהם כדי להקל על תחושת הבדידות והדיס-אוריינטציה, כגון קריאות לתפילה שמשמיעים עצורים בתאים אחרים. חלק מהעדים ציינו גם שהרעש המונוטוני של מערכת האוורור הפריע להם לישון.

94 מהעצורים הוחזקו חלק מהזמן בתנאי בידוד. רובם הוחזקו כך בשלב הראשון של תקופת ההחזקה במתקן, אולם חלקם הוחזרו לתנאי בידוד גם בהמשך, ואף לאחר סיום החקירה. כשהוא בתנאי בידוד אין לעצור כל מגע עם עצורים אחרים, ואף לא עם הסוהר שמביא את הארוחות, שכן אלה מוכנסות לתא דרך פתח בדלת.

מוחמד קוט, סטודנט לחינוך תושב הכפר מאדמא שהיה בן 19 בעת שנעצר, העיד כי הועבר לבידוד לאחר שהכחיש בחקירה את החשדות שיוחסו לו:

[החוקר] הוריד אותי לצינוק. הוא אמר שאין צורך לעלות אליו שוב, שהוא שולח אותי לצינוק תשע ולא יקרא לי. רק אם אני ארצה לדבר איתו ולהודות, אני צריך לדפוק על דלת הצינוק ואז הסוהר יעביר אותי אליו להודאה.

הוא הוריד אותי לצינוק. זה סוג של קבר קטן, שני מטר על שלושה. יש בו שירותים קטנים מאוד וריח של רטיבות וגועל שקשה לתאר. האור שם אדום וחזק וגורם לכאב ראש ועיניים. הרגשתי סחרחורת בתוך הצינוק. הגובה שלו בערך שני מטר. כשאתה עומד, אם אתה קצת גבוה, אתה יכול לגעת בתקרה.

בצינוק יש מזון ושמיכה שנראים בני עשרות שנים. מצחיק לקרוא להם מזון ושמיכה. הקירות בצבע אפור. אם אתה נותן מכה על הקיר, היד שלך נפצעת, כי הקירות מחוספסים.

כשאתה לבד אתה מרגיש תסכול. בא לך לתלות את עצמך. מי שהוא לא מאמין חזק באלוהים יכול להתאבד בקלות. אתה נשאר בחיים בצינוק רק כי המוות שכח אותך, ולא משום סיבה אחרת.

נשארתי כך לבד בערך עשרה ימים. נמאס לי. זכרתי שדורון [החוקר] אמר שכשאסיים את כל מה שיש לי להגיד ואודה במה שמיוחס לי, הוא יעביר אותי מיד לכלא. החלטתי לעלות אליו, שיהיה מה שיהיה. חשבת, אני רוצה לצאת מכאן, כי דורון אמר שאם לא אודה אשב לבד בצינוק משהו כמו מאה ימים. בזמנו, אמרתי לו "שיהיה". אבל לא יכולתי להמשיך בסבל הזה. עשרה ימים בקושי שרדתי. ספרתי את הימים לפי זמני התפילות והקריאה להן שהשמיעו האסירים אחרים.

דפקתי לסוהר על הדלת וביקשתי שייקח אותי לדורון.

כל עצור מגיב אחרת לתנאי הבידוד.

מרואן נעייראת, טייח ואב לשישה מהכפר מיית'לון, שהיה בן 45 בעת שנעצר, סיפר:

בהתחלה הייתי לבד [בצינוק]. אמרתי להם שאני אדם חולה ושאלם יקרה לי משהו כשאני לבד, אף אחד לא יידע מזה. לכן הביאו עוד אחד. לא היה לי אכפת שזה מדובב. כשאתה בבידוד, אתה חייב לדבר עם מישהו, אפילו עם הקיר. לכן אתה שמח כשמכניסים כל אחד. הנה משהו אירוני: כשהחוקר עזב אותי שעות קשור לכסא [בחדר החקירות], קיוויתי שהוא יחזור גם במחיר של עוד עונש שאקבל על דברים שהוא אולי יאלץ אותי להגיד – רק שלא אשאר קשור לכסא, לבד, במקום מבודד ומפחד.

תנאים סניטריים

בכל צינוק דחוסים המזרן או המזרנים לצד שירותי כריעה. עצורים שתנועתם מוגבלת מתקשים להשתמש בשירותים אלה. כך, העדה ראבעה סעיד, אלמנה ואם לשישה משכם שהייתה בת 63 בעת מעצרה, דיווחה כי לא יכולה הייתה להשתמש בהם כלל.

העדים תיארו את תאי הצינוק באופן עקבי כמסריחים ומעופשים. לפי עדויותיהם, צחנת ביוב אופפת את הצינוק, והיא חזקה במיוחד כאשר אחד הכלואים עושה את צרכיו. בחלק מהמקרים, הצנרת נסתמה והשירותים התרוקנו באיטיות רבה. באחרים, הוצף הצינוק במי ביוב מתוך השירותים או במים מהברז. עדים רבים דיווחו שתאי הצינוק היו מטונפים ולא נוקו כלל על-ידי צוות המתקן, או לא נוקו באופן המאפשר שמירה על היגיינה בסיסית. הצוות אף לא חילק לעצורים חומרים לניקוי התאים בעצמם. מספר עדים ניקו את תאיהם בעצמם לאחר שחזרו והתעקשו לקבל חומרי ניקוי ולבסוף נענו. לכל העצורים ניתנו מזרן דק ומספר שמיכות, שתוארו גם הם בעקביות כמלוכלכים ומעופשים. לא התקבל כל דיווח על החלפת השמיכות בשמיכות נקיות. כל הבקשות להחליפן נענו בסירוב.

פעמים רבות, לעצורים לא ניתנו חומרים סניטריים בסיסיים כגון ניר טואלט, סבון, מגבת, מברשת שיניים ומשחת שיניים. חומרים אלה חולקו רק לחלק מהעדים. חלקם זכו לקבל מוצרי בסיס אלה רק לאחר תקופת החזקה ממושכת, בעקבות דרישות חוזרות, או לאחר שהתלוננו בעניין לצלב האדום.

42 עדים הוסיפו מיוזמתם בראיון כי לא קיבלו בגדים להחלפה בהתאם לצורך, לרבות בגדים תחתונים. 32 מהם קיבלו בגדים להחלפה רק למעלה משבוע לאחר שהובאו למתקן, או שלא קיבלו בגדים להחלפה לאורך כל תקופת מעצרים.⁸ כאמור, העדים נלקחו למעצר בבגדים שעל גופם, ולא ניתנה להם אפשרות לקחת איתם בגדים להחלפה. עדים רבים קיבלו לראשונה בגדים להחלפה רק לאחר שנפגשו עם נציג הצלב האדום. כך, קייסר א-דיכ, תושב כפר א-דיכ שהיה בן 24 בעת מעצרו, סיפר שלבש את אותם בגדים עליונים במשך 65 ימים, וקיבל תחתונים להחלפה רק לאחר שבועיים ובעקבות הפצרות רבות מצדו.

⁸ עשרת העדים האחרים קיבלו בגדים להחלפה בתום השבוע הראשון להחזקתם במתקן, או שלא ניתן לחלץ מעדויותיהם את המועד המדויק בו קיבלו בגדים להחלפה לראשונה.

מרואן נעייראת נעצר בגשר אלנבי בשובו מירדן, ובמזוודתו היו מטבע הדברים בגדים להחלפה.⁹

הוא סיפר:

מקלחת הם נתנו שלושה ימים אחרי שביקשתי להתקלח. לבנים להחלפה לא נתנו. ג'ונסון, החוקר, צעק שאני מגעיל, שנודף ממני ריח מגעיל ומסריח, ואמר להם: "קחו אותו ממני, הוא מסריח". הוא העליב אותי ככה כמה פעמים. הוא העמיד פנים שהוא לא סובל להיות לידי כי אני מסריח, ועזב את החדר. באמת הייתי מסריח אבל זה לא היה באשמתי. נעלבתי מאוד. אמרתי לו, "אני אדם ששומר על היגיינה, מתקלח כל יום. אתם לא נותנים תחתונים להחלפה. מה אתה רוצה ממני? אם אין לכם לבנים לתת לי, תפתחו את המזוודה שלי, הרי הייתי בנסיעה וחזרתי עם מזוודה. תוציאו בשבילי לבנים משם." הם סירבו. רק אחרי יותר מעשרים יום הביאו לי תחתונים להחלפה.

האפשרות להתקלח מוצגת כתנאי שהעצורים זכאים לו, בנייר המוצג להם בתחילת חקירתם ובו פירוט של התנאים שלהם הם זכאים ו"חובותיהם" כלפי רשויות המתקן. 35 עדים דיווחו שלא ניתנה להם אפשרות להתקלח בחלק מהזמן. גם כאשר ניתנה להם גישה למקלחת, לא כולם קיבלו סבון ומגבת. בחלק מהמקרים, הסבון שחולק היה פיסה קטנה וקשה והמגבת עוררה גועל. חלק מהעדים דיווחו שהוקצב למקלחת זמן קצר ביותר. אחד העדים היה משוכנע שכלל אין מקלחות במתקן.

עדים רבים דיווחו כי סבלו מבעיות עור במהלך החזקתם במתקן ולאחר שהועברו ממנו.

מזון

חלק מהעדים לא קיבלו מזון בצורה מסודרת, או בכלל, ביום הראשון למעצרם. רוב המעצרים בוצעו בשעות הקטנות של הלילה והחקירה הראשונה במתקן ארכה לא פעם עד לשעות מאוחרות בלילה העוקב, מבלי שניתנה לעצורים הפסקת אוכל. חלק מהעצורים קיבלו את ארוחתם הראשונה רק לאחר שנלקחו לצינוק בתום החקירה הראשונה. בחלק מהמקרים ניתן להסביר את הרעבת העצור בהחמצה של מועדי הארוחות הקבועים במתקן, אם כי יש להניח כי ביכולתן של רשויות המתקן לספק לעצור מזון לו יחפצו בכך. במקרים אחרים, העדים נחקרו במועדי ארוחות קבועים ולא ניתן להסביר את הרעבתם ברשלנות.

לאחר החקירה הראשונה קיבלו רוב העדים ארוחות סדירות שלוש פעמים ביום, כאשר האחרונה הוגשה בשעות אחר הצהריים. חלק מהעצורים קבלו על כך במהלך ביקור משרד המשפטים

⁹ ר' פרטים ביוגרפיים בעמ' 18.

במתקן, ולאחר מכן הונהגה, לפי חלק מהעדים, ארוחה קטנה נוספת בשעות הערב המאוחרות, בה סופק לחם עם ממרח.

רוב העדים – 80 במספר – דיווחו כי איכות המזון במתקן הייתה ירודה וגודל המנות לא מספק. רבים תיארו מנות שקשה היה לזהותן, אורז שלא בושל דיו או שבושל והתיישן, ביצים קשות שהתיישנו וגונן היה כחלחל או שחרחר, עוף שנותרו בו נוצות, ועוד. עדים רבים ציינו שהאוכל המבושל הוגש קר. רבים מאוד העידו כי האוכל עורר בהם סלידה כה חזקה, עד כי לא נגעו בו או אכלו רק חלקים ממנו. חלק העידו כי סבלו מרעב כרוני לכל אורך תקופת החזקתם במתקן, ורבים דיווחו על ירידה משמעותית במשקל.

הביקורת על טיב האוכל אינה פרי של אנינות טעם. אותם עדים דיווחו כי סופק להם "אוכל אמיתי" ובאיכות טובה כאשר הועברו לאגפי מדובבים במתקני כליאה אחרים. מכך ניתן להסיק ששירות בתי הסוהר הישראלי מסוגל לספק מזון סביר, ושאיכות המזון המסופק במתקן בפתח-תקווה נמוכה מזו הקיימת לפחות בחלק ממתקני הכליאה האחרים בישראל. כמו כן, מאחר שעדים רבים החזירו מנות מבלי שנגעו בהן, או מבלי לאכול את כולן, יש להניח ששירות בתי הסוהר מודע היטב לכך שהעצורים אינם זוכים לתזונה שנקבעה פורמאלית כמינימום הכרחי.

הרשויות ודאי מודעות גם לירידה במשקלם של העצורים בעת שהוחזקו במתקן בפתח-תקווה, שכן הם נשקלו בעת הקליטה במתקן ופעם נוספת עם קליטתם בכלא שהועברו אליו משם. המוקד להגנת הפרט השיג העתקים חלקיים של תיקיהם הרפואיים של כמה מהעדים, ואלה אכן מצביעים על ירידה בולטת במשקל במהלך ההחזקה במתקן.

חדר החקירות

העצורים הוחזקו בצינוק או בחדר חקירות, לסירוגין. לעתים, השהות בחדר החקירות הייתה קצרה, ולעתים היא נמשכה רוב היממה, יום אחרי יום. עצורים רבים הוחזקו זמן רב בחדר חקירות מבלי שפנו אליהם, ואף ללא נוכחות של חוקר בחדר. השהות בחדר החקירות משתלבת עם תקופות ההחזקה בצינוק. מחד גיסא, היא מהווה המשך לחסך בגירוים ותורמת להחלשתו הפיזית של העצור. מאידך גיסא, יש בה הקלה מעצם ההעברה מתנאי הצינוק. מרבית תאי הצינוק מצויים מתחת לפני הקרקע, או לפחות כך הם נתפסו על-ידי העצורים. חדרי החקירות, לעומת זאת, הם מעל לפני הקרקע וחלונותיהם מאפשרים לעצור להבחין אם זוהי שעת יום או לילה. אמצעים נוספים, כגון זיהוי השעה על צג הטלפון שעל שולחן החוקר או על שעונו של החוקר, אפשרו לעצור להשיג אוריינטציה יותר טובה בזמן מעבר מזו המתאפשרת בשהייה הממושכת בצינוק.

לצד זאת, החסך בתנועה חריף יותר בחדר החקירות. במשך כל זמן ההחזקה בחדר, העצור כבול לכסא המקובע לרצפה. מדובר בכסא עם מסגרת מתכתית, משענת גב ומושב העשוי פלסטיק קשיח. העצור יושב על הכסא עם הגב למשענת, כשידיו נתונות באזיקים מאחוריה. האזיקים מעוגנים לשרשרת העוברת דרך לולאה במשענת. לעתים גם רגליו של הכלוא כבולות זו לזו, ולפעמים גם לרגלי הכסא. רק לעתים רחוקות, אחת או שתיים מידי של העצור אינן

כבולות. במספר מקרים נדרשו עדים להחזיק את רגליהם כשהן משוכות לאחור, מאחורי רגליו הקדמיות של הכסא. לעתים קרובות, העצור כבול לכסא ללא אפשרות לנוע מבוקר עד לילה, עם הפסקות קצרות בלבד, יום אחר יום, עם חזרה לצינוק בלילה, ובמספר מקרים אף למשך יממה ויותר. ההפגות היחידות מתנחת הישיבה הנוקשה הן בעת הפסקות קצרות לארוחות, שניתנות בצינוק קטן מאוד הצמוד לחדר החקירות, ובעת ההליכה לשירותים. עם זאת, מספר עדים דיווחו כי החוקרים מנעו מהם גישה לשירותים או עיכבו אותה. במספר מקרים לא ניתנו הפסקות אוכל, למרות שבמועדי הארוחות הקבועות היה העצור בחדר החקירות.

כך, העצור כמעט אינו יכול להניע את גופו במשך כל השהייה בחדר החקירות, למעט הפסקות קצרות. הדבר מביא לחסך בתנועה ובגירויים חושיים ולהחלשת הגוף. הישיבה הממושכת ללא אפשרות לשנות תנוחה גורמת אי-נוחות מתמשכת, מונעת מהעצור להירדם, ואף גורמת כאב פיזי חריף. עדים דיווחו כי הכבילה הממושכת לכסא גרמה להם לתחושת "הירדמות" בידיים וברגליים ולכאבים בזרועות, בגב, בצוואר, באגן ובמותניים. מספר עצורים סבלו מטחורים בשל הישיבה הממושכת. עצורים שהגיעו למתקן עם בעיית טחורים דיווחו על החרפה במצבם ועל דימום מפי הטבעת. תיעוד לגבי טחורים וכאבי גב מצוי גם בתיקים רפואיים של מספר עצורים שבידי המוקד להגנת הפרט.

בעקבות עתירה לבג"ץ של הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל, הודיעה המדינה באפריל 2010 כי שרשרת האזיקים העוברת דרך הלולאה שבמשענת הכסא החקירה תוארך.¹⁰ הדבר אמור לאפשר לעצור להחזיק את ידיו לצדי גופו ולהניען בעודו כבול. נוהל זה הונהג לאחר התקופה שבה מתמקד דו"ח זה. ממידע שהתקבל בארגונים עולה כי אכן חל שינוי באופן הכבילה, כך שידיהם של עצורים נכבלות לצדי גופם ולא מאחורי משענת הכסא. בכל מקרה, יש בנוהל החדש משום עידון של תנוחת ההחזקה בחדר החקירות ולא מעבר לכך.

תשעה עדים מסרו כי חשו קור במהלך החזקתם בחדר החקירות וכי החוקר הנמיך את הטמפרטורה של המזגן כאשר עזב את החדר, כשהוא מותיר את העצור חסר אונים וחשוף לקור המוגבר.

קללות ואיומים

43 עדים דיווחו שחוקרים הטיחו בהם קללות והשפלות מילוליות. חלק מהקללות נגעו לבני משפחותיהם של העצורים ולאסלאם. ברוב הראיונות נרתעו העדים מלחזור על הקללות באופן מילולי, ותיארו אותן כבעלות אופי מיני או מבזה.

68 עדים דיווחו שחוקרים איימו עליהם במהלך החקירה. החמורים במיוחד היו איוס בהחזקה בתנאי בידוד בצינוק למשך חודשים ארוכים, איוס בעל אופי מיני, איוס בהכאה, ואיוס ב"חקירה צבאית", שמתפרש על-ידי העצורים כאיוס בעינוי פיזי. שני עדים מסרו כי חוקרים איימו שיקבלו מכות חשמל. עוד חזר בעדויות האיוס במעצר מנהלי, לעתים במעצר מנהלי שיוארך בלי סוף.

¹⁰ בג"ץ 5553/09 הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל נ' ראש ממשלת ישראל, (פורסם בנבו) (2010).

בתגובתה לדו"ח בצלם והמוקד להגנת הפרט בשם "בתכלית האיסור", מסרה המדינה ביום 26.4.2007 כי הוחלט שחוקרי השב"כ יימנעו, ככלל, משימוש במונח השגור "חקירה צבאית".
12 עדים דיווחו כי נעשה שימוש במונח זה בשנת 2009.

היחס לנשים

ארבע נשים מסרו עדויות לצורך המחקר. מעדויותיהן עולה כי הוחזקו בתנאים דומים לאלה של הגברים: תאי צינוק זעירים ומזוהמים, עם שירותי כריעה מסריחים ותאורה קבועה שהסבה סבל. גם הן תיארו מזון באיכות ירודה. שלוש הוחזקו בבידוד מלא למעט כאשר הוכנסו מדובבות לתא. ניללי סעיד, תושבת שכס שהיתה בת 33 במעצרה, תיארה את התוצאה: "החוקר אמר שיגרום לי להתגעגע לשיבה על כסא החקירה. זה באמת קרה. כשהייתי לבוד ואף אחד לא דיבר איתי, רצייתי שייקחו אותי לכסא, כי לפחות שם ידברו איתי".

חמותה, ראבעה סעיד, הוחזקה במתקן למשך לילה אחד בלבד, בתא עם אישה נוספת.¹¹ ראבעה סעיד ועדה נוספת זכו ליחס מרוכך יחסית, בכך שהוחזקו ב"תא ה-VIP" המתואר לעיל ונחקרו כשהן כבולות לכסא ביד אחת בלבד, או לא כבולות כלל. שתי העדות האחרות הוחזקו בתאי הצינוק הרגילים, ואף בגרועים ביותר שבהם, וסבלו ממניעת מקלחות. בעת חקירתן ידיהן היו כבולות מאחורי משענת הכסא.

חקירתן של נשים בידי גברים, בסביבה שהיא גברית בעיקרה, היא מאיימת גם כאשר נוכחת אישה נוספת בחדר. אחת העדות דיווחה כי החוקרים קיללו אותה בקללות בעלות אופי מיני. עדה שנייה, שבעלה היה כלוא שמונה שנים עד אז, דיווחה כי חוקר שאל אותה בגסות אם היא בהריון, ואיים שיפיץ שמועה כי נכנסה להריון בעקבות קשר רומנטי שהיא מנהלת מחוץ לנישואין. מעבר להשפלה ולפולשנות המינית הגלומה בכך, מדובר באיום על שמה הטוב של העצורה ואף על ביטחונה הפיזי ממש, לאחר חזרתה לביתה. כך מגייס החוקר לצרכיו לא רק את החוויה המאיימת של החקירה עצמה, אלא גם את מעמדה המוחלש של העדה ואת הסכנות הניצבות בפניה כאישה בחברה שמרנית.

הפעלת לחץ באמצעות בני משפחה

43 עדים מסרו כי החוקרים ניצלו את קשרי המשפחה שלהם להפעלת לחץ. חוקרים קיללו את בני משפחותיהם של העצורים, ובמיוחד השתמשו בקללות בעלות אופי מיני ביחס לבנות המשפחה. בנוסף, חוקרים איימו לעצור בני משפחה או לפגוע בהם בצורות שונות. במספר

¹¹ ר' פרטים ביוגרפיים של ראבעה סעיד בעמ' 18.

מקרים הוצגו בפני העצור בני משפחה שנעצרו, ובכמה מקרים ניסו חוקרים לנצל את געגועיו של עצור לבני משפחתו ודאגתו להם על מנת לסחוט אותו.¹²

כך מספר עבד א-רחים רטרוט, תושב שכס ואב לארבעה ילדים, שהיה בן 40 בעת מעצרו ועבד עד אז בתחזוקת כלי-רכב בישראל:

מה שהכי הכאיב לי היה האיום של החוקר להביא [למתקן] את בני עאדל, בן 17. זה קרע את לבי. הוא גם אמר מדי פעם שיביא את אשתי, ושהוא מוכן להביא את כל החברים שלי משכס כדי לגרום לי להודות.

על-פי עדותו של רטרוט, חוקרים אף איימו כי יביאו להריגת אמו, אחיו ואחיותיו ולהריסת בית המשפחה.

בכר סעיד, תושב שכס בעל עסק לייצור נעליים ואב לארבעה, שהיה בן 43 בעת מעצרו, הוחזק במעצר מנהלי בכלא קציעות והובא משם למתקן החקירות בפתח-תקווה. הוא נחקר במשך שעתיים בלבד במהלך שלושת השבועות שבהם הוחזק בצינוק במתקן. בעת החקירה הופגש עם אחיו, עלי סעיד, שהוחזק אף הוא במתקן. נראה כי מטרת החוקרים הייתה להפעיל לחץ על האח.

גם אשתו של האח, ניללי סעיד, שהייתה אז בת 33, ואמו, ראבעה סעיד, נעצרו והובאו למתקן באותה תקופה.¹³ האם סובלת מלחץ דם נמוך. היא סיפרה:

החיילת [הכוונה ככל הנראה לשוטרת או סוהרת] ושוטר נוסף הכניסו אותי לצינוק קטן עם קירות ותקרה מחוספסים ותאורה צהובה שמפריעה לעיניים [...]. לא יכולתי להשתמש בשירותים בגלל הכאבים ברגליים, שיש לי עקב גילי [...]. ישבתי על המזרן ונרדמתי מרוב תשישות, אני לא יודעת לכמה זמן. כשהתעוררתי התחלתי לדפוק על הדלת של התא כדי שיביאו לי רופא, כי התחלתי להרגיש ירידה בלחץ הדם ובחילה, יחד עם התשישות והעייפות [...]. הגיעו השוטר והחיילת והוציאו אותי מהתא. חשבתי שהם הולכים לקחת אותי לרופא, אבל הם העבירו אותי לחדר חקירה.

החיילת הושיבה אותי על כיסא מקובע לרצפה וקשרה יד אחת שלי אליו. אמרתי לחוקר שלא אשתף פעולה ולא אענה על השאלות שלו עד שיזמין רופא לבדוק אותי. צעקתי ודיברתי בקול רם. שמת לי לב שהחוקר לא דיבר הרבה. מאוחר יותר נודע לי

¹² לסקירה על השימוש בבני משפחה בחקירות שבי"כ ר' גם: הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל, **טיפול משפחתי: שימוש בבני משפחה כאמצעי לחץ על נחקרים בחקירות השב"כ** (2008).

¹³ ר' פרטים ביוגרפיים של ניללי סעיד בעמ' 22 ושל ראבעה סעיד בעמ' 18.

שהוא שתק כדי לעודד אותי להמשיך לצעוק ולבקש טיפול בזמן שבחדר סמוך ישבו בני העצורים, בכר ועלי. הבנים שמעו את צעקות הכאב שלי והבקשות שלי לראות רופא בלי שידעתי [...].

גם נכדה, סעיד סעיד, סטודנט לכלכלה שעבד בעסק הנעליים המשפחתי והיה בן 18 בעת מעצרו, הוחזק באותה עת במתקן ושמע את קולה. מאוחר יותר ראתה אותה במתקן גם ניללי סעיד, כלתה. לאחר שהוחזקה פחות מיומיים במעצר שוחררה ראבעה סעיד לביתה – לא לפני שהופגשה למספר דקות עם אחד מבניה:

כשהגעתי לחדר החקירה, הופתעתי לראות את בני עלי שם. הוא היה במצב של התמוטטות ובכה כי דאג לי. הוא אמר שהוא מוכן לשאת את הכול למען שלומי.

מספר עדים דיווחו כי חוקרים סחטו מהם הודאה בתמורה לשיחת טלפון עם בני משפחתם. אמצעי זה הופעל, למשל, על עבד-אלחיי חמאד, סטודנט לכלכלה משכם שהיה בן 18 בעת מעצרו. חמאד מדווח שבמהלך חקירתו, אמר לו חוקר שאדם אחר הפליל אותו. בעקבות זאת, הודיע חמאד כי ימסור הודאה. כשהובא בפני שוטר לחתום על הודעה כתובה, נמסרה לו האזהרה הסטנדרטית כי הוא רשאי להתייעץ עם עורך-דין. לאור זאת, חמאד דרש להיפגש עם עורך-דין בטרם יחתום על ההודעה. הוא הורד לצינוק בידוד למשך מספר ימים, במהלכם הוכנס לתאו מדובב שניסה לשכנעו לחתום על הודעה. חמאד עמד בסירובו.

כך תיאר את שאירע בהמשך:

אחרי ארבעה ימים העלו אותי לחוקר שוב. עדיין התעקשתי לא לחתום על שום הודעה בלי להתייעץ עם עורך-דין. הוא אמר שאני כנראה מסוכן, אחרת למה אני צריך עורך-דין. פחדתי. אמרתי: "לא, אני רוצה לראות עורך-דין כדי שיעביר דרישת שלום למשפחה שלי ולא כדי להתייעץ לגבי התיק, כי אין לי מה להסתיר". הוא אמר: "יש פתרון. אם אני אתן לך להתקשר למשפחה, תהיה מוכן לרשום הודעה?" אמרתי: "כן". הוא נתן לי לדבר עם המשפחה שלי לשתי דקות. אחרי השיחה הוא אמר שהעניין שלי פשוט וריק ולכן אין מה להתעכב. בתמורה לשיחה עם המשפחה, הוא רצה שארשום הודעה. הסכמתי כי הבטחתי. רשמתי הודעה [...]. הוא החזיר אותי לצינוק [...]. נשארתי לבד בערך שלושה ימים [...].

מניעת שינה

כלואים רבים דיווחו על מחסור חריף בשינה, שמקורו באמצעים שתוארו לעיל. 13 עדים דיווחו כי נמנעה מהם שינה כליל במשך יותר מיממה. מניעת השינה גרמה לעדים רעידות בגוף, כאבי ראש ועייניים ותחושה שסוממו, והגבירה את הדיס-אוריינטציה והמצוקה הנפשית שחוו רבים מהם.

כאמור, חלק גדול מהעדים נעצרו בבתיים, בשעות הקטנות של הלילה. לאחר המעצר לא יכלו להשלים את שנת הלילה שכן ידיהם נכבלו, לעתים קרובות באופן שהסב להם כאבי תופת,

חלקם היו קורבן להתעללות פיזית מצד החיילים, וכולם הועברו בין כלי רכב ונקודות המתנה ונאלצו לעבור חיפושים, בדיקות רפואיות ועוד. רובם הוכנסו לחקירה זמן קצר לאחר שהובאו למתקן בפתח-תקווה. חלק מהחקירות נמשכו עד שעות הלילה המאוחרות של אותו יום, מבלי שהעצור עצם עין במשך כל אותו זמן.

סטודנט משכס, שהיה בן 24 בעת מעצרו וביקש להימנע מפרסום שמו, העיד כי נעצר בביתו בשעה 3:00 לפנות בוקר ונלקח למתקן בפתח-תקווה. כשהוכנס לחדר החקירות הבחין בהצצה בשעונו של הסוהר כי השעה 6:30 בבוקר. הוא נחקר ברצף במשך כל אותו יום כשהוא כבול לכסא, מבלי אפשרות לישון. כשהורד לבסוף לצינוק השיב סוהר לשאלתו כי השעה 1:30 בלילה. בצינוק אכל לראשונה מרגע מעצרו. החקירה התחדשה בשעה 7:30 בבוקר.

פאוזי קעקורה, סטודנט לחינוך מטול כרם שהיה בן 22 בעת מעצרו, העיד כי נעצר בשעה 2:00 לפנות בוקר ונלקח למתקן בפתח-תקווה. בהגיעו נאמר לו שהתקבל אישור למנוע ממנו שינה במשך שמונים שעות. בפועל הוא מעריך כי מרגע מעצרו, הוא ישן כשלוש שעות במשך יומיים וחצי.

נביל ענתר, תושב שכס בעל חנות אלומיניום ואב לשלושה, היה בן 34 בעת מעצרו. בראשית החזקתו במתקן בפתח-תקווה סבל מחקירה ממושכת במיוחד, כשהוא כבול לכסא:

לפעמים לא יכולתי לשמור על ערנות ונרדמתי על הכסא. החוקר לא נתן לי להירדם. הוא צעק והעיר אותי. הוא צעק: "תסתכל לי בעיניים, אל תוריד את העיניים שלך ממני." אסור למתוח את הרגליים. הוא צעק כל פעם ששיניתי תנוחה. החוקרים התחלפו, וכולם השתמשו באותה שיטה ודאגו שלא אשן.

[...] החוקר ניער אותי כדי להעיר אותי וצעק. אני כאילו שמעתי את הקול שלו מרחוק. לא קלטתי אותו טוב כי הייתי עייף, גמור.

כאב לי בראש, בעיניים ובצוואר, ובמיוחד בעורף, בברכיים ובגב התחתון. הידיים שלי כאבו מהמרפקים עד לכפות הידיים וכאב לי מאד בכפות הידיים, שרוב הזמן הרגישו כמעט משותקות ועם נימול.

גם לאחר החקירה הראשונה במתקן מנעו אנשי השב"כ מהעצורים לישון די צרכם. התאורה הקבועה בצינוק הקשתה על השינה ופגעה באיכותה, ואליה התווספו תנאי הקור, המזרן הדק מאוד, הסירחון, ורעש שהקימו עצורים אחרים וסוהרים שדפקו על דלת התא מפעם לפעם, לפי כמה מהעדויות. עדים שחיילים הכו אותם באופן קשה במיוחד בעת המעצר, או כאלה שסבלו מכאבי גב חריפים בעקבות הישיבה הממושכת בכסא החקירות, התקשו להירדם גם בשל הכאבים.

כמה עדים תיארו רצף של מספר ימי חקירה אינטנסיביים במיוחד, שבו הוכנסו לחדר החקירות בשעות הבוקר והוצאו ממנו בשעות הקטנות של הבוקר למחרת, אז זכו למעט שעות שינה – עד שסוהרים העירו אותם לארוחת הבוקר ולמשך החקירה. במהלך חלק גדול מהזמן שבו הוחזקו בחדר החקירות היו העדים נתונים לחקירה, ובכללה צעקות ואיומים, בידי חוקר או מספר חוקרים. עם זאת, חלק מהעדים זוכרים מצבים שבהם החוקרים עזבו את החדר והותירו בו סוהר שמנע מהעד להירדם על הכסא.

היחס לקטינים

18 עדים היו מתחת לגיל 18 בעת מעצרים. מעדויותיהם עולה כי מעמדם כקטינים לא השפיע כהוא זה על התנהלות הרשויות כלפיהם. גם הם נעצרו בבתייהם בשעות הקטנות של הלילה והובלו למעצר תוך שחיילים נקטו אלימות כלפיהם. תיאורי התנאים שבהם הוחזקו, כולל אופי תאי הצינוק ומניעת האפשרות לשמור על היגיינה בסיסית, לא שונים מתיאורי העדים הבגירים. הם לא זכו להקלות בעת חקירתם והוחזקו שעות ארוכות על כסא כשידיהם כבולות מאחורי המשענת, ולעתים גם רגליהם כבולות. כמו העדים הבגירים, גם הקטינים לא זכו, ככלל, לייעוץ משפטי במהלך החזקתם במתקן.

רק בעניין החובה להחזיק קטינים ובגירים בנפרד הקפידו הרשויות על קוצו של יו"ד. גם מהקטינים לא נחסכה ההעברה לאגפי המדובבים, ועל רקע חשיפתם למניפולציה זו, ההקפדה על הפרדתם מבגירים נראית אבסורדית: המדובבים לא שהו עם הקטין בתא אלא בתא צמוד, והשיאו אותו להודות בביצוע עבירות ביטחוניות מבעד לאשנב שבין התאים.

אלימות פיזית

הפעלת אלימות פיזית ישירה נגד נחקרים רווחה בחקירות שב"כ בשנות התשעים של המאה הקודמת. בין השאר התיר הנוהל שימוש בפרקטיקת "טלטול", שאף הביאה למותו של נחקר.¹⁴ פרקטיקה זו, בין השאר, נאסרה לשימוש בפסק דין של בג"ץ שניתן בשנת 1999.

בדו"ח שפרסמו המוקד להגנת הפרט ובצלם בשנת 2007 תועדו שישה אמצעים אלימים המופעלים ישירות על גופם של נחקרים: מכות יבשות (לרבות בעיטות); הידוק מרבי של אזיקים על הידיים; משיכת גוף פתאומית לפניים; תפיסה בראשו של הנחקר והטייתו הצדה או דחיפתו לאחור; הכרחת הנחקר לכרוע בתנוחת "צפרדע"; והטיית גב הנחקר לאחור.¹⁵

במחקר הנוכחי תועדו שלוש מהשיטות האלה: מכות יבשות, תפיסת הראש והטייתו לאחור או לצדדים, ומשיכת גוף פתאומית. חלק ממקרי האלימות המתוארים בעדויות אינם משתייכים באופן ברור לאחת השיטות האלו, אך דומים להן בסגנונם. לפי המחקר הקודם, שלוש השיטות הנוספות ננקטו רק כלפי קטגוריה שכונתה בדו"ח "עצורים בכירים", דהיינו עצורים שנסיבות מעצרים הצביעה על כך שהרשויות ייחסו חשיבות או דחיפות מיוחדת לחקירתם. שיטות אלה לא צוינו על-ידי העדים במחקר הנוכחי.

¹⁴ המקרה של עבד א-סאמד חריזאת. להרחבה ר' בצלם, חקיקה המתירה לחץ פיסי ונפשי בחקירות השב"כ (ינואר 2000), עמ' 31: 13 <http://www.btselem.org/Hebrew/Publications/Index.asp?YF=2000&image.x=34&image.y=13>

¹⁵ ר' הי"ש 2.

11 מהעדים דיווחו כי החוקרים נקטו אלימות פיזית ישירה כלפיהם במהלך חקירתם. כך, למשל, דיווח עאדל דוויכאת, תושב שכס וסטודנט ללימודי אסלאם, שהיה בן 25 בעת מעצרו:

ביום שני, 19.1.2009, בשעות הערב, הייתי כבול לכסא בחדר החקירה עם חוקר שהזדהה בשם "דורון". הוא קם והלך לעברי, וביד אחת דחף את הסנטר שלי וכך הטה את הראש שלי לאחור. ביד השנייה הוא הכה באגרופים על החזה שלי.

מוחמד נזאל, סטודנט לתכנות מקלקיליה שהיה בן 20 בעת מעצרו, תיאר צורה אחרת של הטיית ראש:

[החוקר שהזדהה בשם] עקיבא אחז בפנים שלי בכף ידו ולחץ חזק, וסובב לי את הראש.

עלי שתייה דיווח כי הופעלה כלפיו אלימות פיזית מסוג אחר:¹⁶

החקירה נמשכה מהשעה 10:00 בבוקר ב-14.2.09 ועד השעה 4:00 בבוקר ב-15.2.09. בחדר היו ארבעה חוקרים, ובמהלך החקירה הם נתנו לי סטירות וירקו בפנים שלי. אחד החוקרים ישב על השולחן מולי, הניח את כף הרגל שלו על החזה שלי והתחיל לדחוף אותי ברגלו בעודי אזוק לכסא.

נוסף על הפגיעה המיידית שגורמת אלימות מסוג זה, יש בה כדי להקנות מימד ממשי לאיומים בסוגים אחרים של אלימות, לרבות איומים ב"חקירה צבאית", ובכך לעורר חרדה אצל העצור.

שימוש במדובבים ובאמצעי חקירה נוספים

במספר מקרים השתמשו החוקרים באמצעי חקירה כגון עימות בין שני עצורים החשודים באותו מעשה. העימות נעשה בחדר החקירות, או, בצורה מתוחכמת יותר, תוך שימוש בשני תאי צינוק צמודים המיועדים לעניין זה, שמאפשרים לעצורים לשוחח זה עם זה באמצעות צינור העובר בין התאים. אמצעי חקירה נוסף שחזר בעדויות הוא בדיקה בפוליגרף (או מה שהוצג לעצור כבדיקה בפוליגרף).

השימוש במדובבים היה חלק בלתי-נפרד מההתנהלות האופיינית של הרשויות כלפי מרבית העדים. בניגוד לאמצעים שתוארו בפרקים הקודמים, אמצעי זה אינו פסול כשלעצמו (אם כי הוא עשוי להיות פסול בנסיבות מסוימות, למשל כאשר מדובר מתחזה לעורך-דין).

חלק מהשימוש במדובבים נעשה בתוך מתקן פתח-תקווה עצמו. עדים רבים מסרו כי במהלך חלק מהתקופה שבה הוחזקו בצינוק נכח אדם נוסף בתא ששאל אותם שאלות בנושאים לגביהם נחקרו, הציק להם באופן שמנע מהם שינה, או התנהג בבוטות, בין היתר בעשיית הצרכים, באופן שהגביר את מצוקתם. כמה עדים דיווחו כי שהה איתם בתא אדם בעל חזות דומה למרואן ברגותי, שטען כי הוא אחיו והציע להם את עזרתו. הוא טען בפני עדים שונים שהוא עורך-דין או נציג של מועדון האסיר הפלסטיני, ארגון המספק סיוע משפטי לכלואים.

¹⁶ לפרטים ביוגרפיים, ר' עמי 13.

עדים רבים דיווחו כי אנשים שהיו כביכול עצורים גם הם במתקן "הכינו" אותם לכך שיועברו לבתי-כלא אחרים, לכאורה על סמך ניסיונם. אותם אנשים אמרו לעדים שעם העברתם מהמתקן לבית-כלא קבוע, ייגש אליהם אסיר שמונה להיות "מכוון ביטחוני" מטעם הארגונים הפלסטינים, ושעליהם לספר לאותו אדם את הכול על אודות מעשיהם.

עדים רבים אכן הועברו זמנית לבתי-כלא אחרים, תחת מצג שווא לפיו חקירתם הסתיימה והם מועברים לתקופת מאסר. למעשה, הם הועברו לאגפים בהם הוחזקו עם מדובבים שניסו לשדל אותם לחלוק מידע. ברוב המקרים זה קרה לאחר שהעצור הודה בעניינים מסוימים, או לא הודה כלל, ולא מסר מידע נוסף שיכול היה לקדם את החקירה. חלק ניכר הועברו לאגף 12 בכלא מגידו, והתיאור שלהלן מבוסס ברובו על עדויותיהם. העדים שדיווחו כי הועברו לאגפי מדובבים בכלא קישון, בבית המעצר במגרש הרוסים, בכלא אשקלון או בכלא בבאר-שבע תיארו התנהלות השונה מעט בפרטיה, אך דומה במהותה.

לפי העדויות, בהגיעו לכלא החדש הובא העצור לאגף ששהו בו מספר גדול של אנשים, והוא הניח שכולם אסירים. החיים באגף תוארו כהיפוך המוחלט של שגרת החסכים במתקן בפתח-תקווה: המזון מצוין ויש חצר טיולים המותרת לשימוש, טלוויזיה, גישה חופשית למקלחות ועוד.

ה"אסירים" יודעים להרשים את העצור ולקנות את אמונו: לפי חלק מהעדים, הם עושים רושם של מוסלמים אדוקים בדת, המקפידים, בין היתר, על קיום כל התפילות (ואף יותר מזה). לפי תיאור אחר הם משחקים משחקי חשיבה וספורט. הם מעידים על עצמם שהם בעלי עבר מרשים בתנועת ההתנגדות הפלסטינית.

לאחר תקופת הסתגלות מסוימת ניגש לעד אדם שהציג את עצמו כ"מכוון ביטחוני", הנתפס כדמות בעלת סמכות בקרב האסירים, ודרש ממנו מידע על הפעילות שלו במסגרת ההתנגדות לישראל. המידע נדרש באצטלה שהוא נחוץ כדי שהנהגת האסירים בכלא תחליט לאיזה אגף יועבר הכלוא, על מנת להעביר מסרים לשותפים לפעילותו של העד שמצויים מחוץ לכלא, או כדי להסיר את החשד שהעד הוא משתף פעולה. עדים רבים מסרו שהובטח להם שיועברו לאגף עם בני משפחה שלהם, שיוכלו ליצור קשר עם בני משפחה, ושיזכו לעורך-דין טוב. לעתים "מוברח" לאגף מכתב הממוען לכלוא, כביכול מאחד הארגונים הפלסטינים, ובו הוראה לשתף פעולה עם המכוון הביטחוני.

בעוד שרבים מהעדים מעידים כי חשדו בשותפיהם לצינוק בפתח-תקווה שהם משתפי פעולה, רובם נפלו בפח באגף המדובבים. לאחר שסיים למסור את המידע המפליל שברשותו למדובבים, או כאשר התברר למדובבים שהכלוא חושד בהם, הוצא הכלוא מהתא בתירוץ כזה או אחר והועבר חזרה לפתח-תקווה. מטבעו של תרגיל זה, שהוא אינו משמש את השב"כ כשמדובר במי שכבר נחקרו וריצו עונשי מאסר בעבר.

סיום ההחזקה במתקן בפתח-תקווה

בשובם מאגפי המדובבים למתקן בפתח-תקווה, חזרו העדים לשהייה בצינוק ובחדר החקירות לסירוגין. ברוב המקרים פחתה תדירות העלאתם לחדר החקירות, והחקירות עצמן התקצרו. לבסוף הן הופסקו כליל והעדים הושארו תקופה ממושכת למדי בצינוק, עם יציאות נדירות

בלבד לבית המשפט ויציאות יומיות למקלחת, אם לא הייתה כזו בצינוק. חלק קטן מהעדים הוחזקו בשלב זה בבידוד, ללא ההקלה היחסית שבהעלאה לחקירה. כך, למשל, מחמוד זעול, תושב הכפר חוסאן ופועל בניין בישראל שהיה בן 22 בעת מעצרו, דיווח כי הוחזק בבידוד במשך עשרים יום לאחר החקירה האחרונה שלו. עדים רבים הוחזקו בתנאים אלה גם לאחר הגשת כתב אישום נגדם והארכת מעצרם עד תום ההליכים.

כך, למשל, העיד איברההים שלאידה, פועל בניין ואב לארבעה מהכפר סעיר, שהיה בן 31 בעת מעצרו:

השוטר רשם הודעה [...] למחרת קיבלתי הארכת מעצר של שנים עשר יום בפתח-תקווה. מאותו יום לא נחקרתי בכלל וישבתי לבד בצינוק. אחרי זה האריכו לי בעוד שמונה ימים והחזירו אותי לפתח-תקווה. הייתי בפתח-תקווה בערך שישים וחמישה ימים, מתוכם ארבעים או ארבעים וחמישה ללא חקירה. רק בחמשת הימים האחרונים הייתי עם עוד אנשים. ביקשתי פגישה כדי לשאול למה מחזיקים אותי, אבל החוקר סירב.

גם דו"ח פרקליטות המדינה על הביקור במתקן מתח ביקורת על החזקתם הממושכת של עצורים בתאי צינוק לאחר סיום חקירתם:

הבעיה העיקרית שעלתה במסגרת השיחות עם העצורים נגעה למשך החזקתם במתקן, ולא-הוודאות בקשר להמשך כליאתם או העברתם למתקני שב"ס [...]. בפרט בלט מקרה של עצור אחד שחקירתו הסתיימה ביום 15.2.2009 (חודש וחצי לפני מועד הביקור), וכבר הוגש נגדו כתב אישום, ואף על פי כן הוא טרם הועבר מהמתקן [...]. בהקשר זה בלטה במיוחד העובדה כי למרות שבמתקן מוחזקים מעט עצורים באופן יחסי, המלווים שליוו את הביקור מטעם השב"כ, לרבות האחראים על המתקן - לא ידעו באופן מיידי להשיב מדוע העצור עודנו מוחזק במקום, והדבר הצריך בירור משרדי. לכאורה בעיה מתמשכת כל כך צריכה הייתה להיות מוכרת לאחראים ומטופלת על ידם במועד מוקדם יותר.¹⁷

הביקור מטעם הפרקליטות נערך במארכס 2009, והדו"ח עליו נשלח ליועץ המשפטי לממשלה ביוני 2009. למרות זאת, המחקר הנוכחי מצא כי חודשים לאחר מכן עדיין הוחזקו במתקן עצורים שחקירתם הסתיימה זה מכבר. אמנם חל שיפור מסוים: 58% מהעדים שהוחזקו במתקן ברבעון הראשון של 2009 דיווחו שהושארו בו שבוע או יותר לאחר תום חקירתם, לעומת 25% מקרב העדים שהוחזקו ברבעון האחרון של השנה.

מניעת מפגשים עם עורכי דין ונציגי ארגונים וההליכים בבית המשפט

ככלל, לכל עצור עומדת הזכות למפגש מיידי עם עורך-דין. אולם, בעבירות ביטחון נתונה בידי הרשויות סמכות למנוע את המפגש. השב"כ מפעיל סמכות חריגה זו כעניין שבשגרה. חלק מהעדים דיווחו שחוקר אמר להם במפורש שהם מנועים ממפגש עם עורך-דין, אולם לא נאמר

¹⁷ פויכטונגר, "דו"ח ביקור במתקן כליאה שב"כ - פתח-תקווה", ר' ה"ש 1.

להם עד מתי תימשך המניעה. ממילא מועד סיום צו המניעה הראשון אינו מסמן, לרוב, את סיום המניעה, שכן זו מוארכת מעת לעת בצווים חדשים. בכל מקרה, התחקיר מגלה שבמקרה האופייני אין העצורים מקבלים ייעוץ משפטי – בין אם הטעם לכך הוא צו שמונע מפגש עם עורך-דין ובין אם מהטעם שמשפחת העצור לא מינתה לו עורך-דין, וגם אף אחד מהארגונים ההתנדבותיים העוסקים בהגנת עצורים לא שלח אליו עורך-דין. בהארכות המעצר זוכים הכלואים בדרך-כלל לייצוג, לרוב של עורך-דין מטעם אחד מהארגונים הפלסטיניים העוסקים במתן סיוע משפטי לכלואים. ייתכן שהיה ייצוג גם במקרים בהם העצור לא ראה את עורך-דינו באולם בית המשפט בשל מניעת המפגש, ולא הוסבר לו שזהו המצב. גם כאשר העצור דיווח שהוא יוצג, הייצוג התמצה, לרוב, בטיעון לעניין משך המעצר, ולא כלל מפגש ייעוץ מהותי עם הכלוא בנוגע לזכויותיו ולהתנהלות המומלצת לו בחקירה ובמעצר. כלואים רבים כלל אינם מבינים את הליכי המעצר או את מעמדם המשפטי. מספר עדים מסרו שחוקר אמר להם מראש לכמה ימים יוארך מעצרו, ושדבריו תמיד התממשו.

עיסאם אבו חווילה, תושב מחנה הפליטים בלאטה בשכם שהיה תלמיד תיכון בן 17 בעת מעצרו, סיפר:

[חוקר שהזדהה בשם] דורון אמר שאני מנוע מפגש עם עורך-דין ולא אמר עד מתי [...]. בבית המשפט לא הבנתי כלום, רק הסבירו לי בסוף שהמעצר שלי הואך. לא דיברתי פעם אחת עם השופט, ולא התלוננתי על הבידוד ועל זה שמחזיקים אותי ללא חקירה, כי לא ידעתי שאפשר לדבר בכלל בבית המשפט. ידעתי להיכנס, לעמוד ולשבת, ושהאריכו את המעצר שלי. הדבר היחיד שאמרתי זה שמי.

כפיתה ללוח

ת'איר אבו עבדה, תושב מחנה הפליטים עסכר בעיר שכם, הפסיק ללמוד בכיתה ט' והחל לעבוד במאפיה. לאחר מכן הקים מאפיה לפרנסת משפחתו. בגיל 22 נעצר. כך הוא מסר בעדותו:

לא ידעתי באיזה יום אנחנו, ואם זה יום או לילה [...]. החקירה הארוכה נמשכה בלי סוף. התחלתי להרגיש כאבים בגב באזור הכליות והאגן, וגם בעורף ובכתפיים. היה לי כאב ראש איום. השוקיים שלי כאבו. מהברך ומטה כמעט לא הרגשתי כלום, נרדמו לי הרגליים. כל הגוף שלי כאב [...].

כשהייתי בצינוק, היה לי כאב ראש בלתי נסבל. דפקתי על הדלת וקראתי לסוהר. ביקשתי שישלח אותי למרפאה. הוא לא הסכים ואמר: "אין מרפאה עכשיו. לך לישון". [...] אחרי כמה דקות, הוא הביא לי ארוחת ערב. לקחתי את כפית הפלסטיק ואמרתי לו שאם הוא לא ייקח אותי לרופא, אני אתאבד. התחלתי לחתוך את יד שמאל וירד לי קצת דם.

הסוהר נבהל וקרא לסוהרים אחרים. הם נכנסו, שמו לי אזיקים על הידיים ולקחו אותי למרפאה. רופא טיפל בפצעים שלי ושם מין שקית שחורה על הראש שלי לכמה שניות ואז הוריד אותה. אני לא יודע למה. סיפרתי לו שעשיתי את זה כי אני חולה והם לא מביאים אותי למרפאה, ושחוף מזה סיימתי חקירה, אז למה שלא יעבירו אותי לכלא. באותו זמן הייתי בשלב שאחרי החתימה על ההודעה האחרונה.

הרופא לא אמר כלום ורק נתן לי כדור הרגעה חום קטן. הסוהרים לקחו אותי חזרה לאותו צינוק, אבל בינתיים הכניסו אליו מין משטח מתכת בערך בגודל של דלת, ועליו היה מונח מזרן. למשטח היו מחוברים עיגולים בכל קצותיו. השכיבו אותי על המזרון וכבלו את הידיים והרגליים שלי לעיגולים כך שהייתי במצב צליבה. השאירו אותי ככה עד הבוקר.

צעקתי כל הלילה. לא ישנתי דקה. הרגשתי שהידיים והרגליים נקרעות ממני ושהגב שלי הולך להישבר. זו הייתה התחושה. צעקתי כל הלילה והם עשו כאילו שהם לא שומעים אותי.

למחרת העבירו אותי ל[כלא] מגידו.

עדויות של אבו עבדה נתמכת בתיקו הרפואי. לפי התיק, ב-22.3.09 הגיע למרפאה עם תלונות על כאב ראש, סחרחורת וכאב גב תחתון, וקיבל כדור אופטלגין אחד. למחרת הגיע עם תלונה על "לחץ כללי" וקיבל את התרופה קלמנרבין. כעבור יום הובא עם חתכים שהרופא תיעד כי גרם לעצמו. בתיק מצויה גם הוראת מפקד המתקן להחזיק את אבו עבדה כשידיו ורגליו כבולות למיטה למשך 24 שעות. זהו אקט חריג יחסית, שהופיע רק בעדות אחת נוספת.¹⁸

המוקד להגנת הפרט הגיש תלונה על המקרה ביום 7.7.09 ליועץ המשפטי לממשלה ולפרקליטה האחראית על הממונה על בדיקת תלונות נחקרים בשב"כ. לאחר שהפרקליטות הודיעה שלא תטפל בתלונה, ככל שהיא נוגעת להתנהלות גורמי שירות בתי הסוהר, הגיש המוקד תלונה חדשה ליחידה הארצית לחקירת סוהרים הפועלת במסגרת היחידה לחקירת פשיעה חמורה ובינלאומית במשטרה. ביום 18.4.10 נמסר למוקד כי התלונה הועברה לקצין תלונות האסירים במשרד לביטחון פנים. עד למועד השלמת דו"ח זה, לא התקבלה תשובה עניינית בנושא מאף גורם.

¹⁸ כפיתת ידיהם ורגליהם של עצורים אובדניים אינה ייחודית למתקן בפתח-תקווה. דיווחים דומים התקבלו לגבי מתקן המעצר במגרש הרוסים. ר' הסגוריה הציבורית, תנאי המעצר והמאסר במתקני הכליאה של משטרת ישראל ושירות בתי הסוהר בשנת 2008, עמ' 14.

ניצול מצב רפואי

ע', תושב שכס שהיה בן 19 בעת מעצרו, סובל ממחלת נפש ונוטל תרופה פסיכיאטרית בקביעות. הוא לא היה בבית כשחיילים הגיעו לעצור אותו, והסגיר את עצמו מאוחר יותר לידי הצבא יחד עם אביו. האב מסר למי שהוצג בפניו כ"קפטן", שהיה ככל הנראה סוכן שב"כ, את תרופותיו של הבן וכן מסמך רפואי אודות מצבו. לאב נאמר שהבן ישוחרר תוך כעשר דקות. בפועל, ע' ישב בכלא כמעט חצי שנה, ובתחילה לא נמסר למשפחה דבר על מקום הימצאו. במתקן בפתח-תקווה הוחזק בצינוק ולא ניתנה לו התרופה. כשנחקר בחדר החקירות, נכבלו רגליו זו לזו ולכסא, בנוסף על כבילת הידיים הרגילה למשענת הכסא. כיממה לאחר שהובא למתקן, עבר התקף. כך הוא תיאר זאת:

התחלתי לצעוק. דמיינתי שיש מפלצות בצינוק. בזמן התקף אני הופך לאדם אחר. אני חזק מאד, ואני נהיה אלים ומשתולל. בחוץ, כשקיבלתי התקף, הרבצתי ושברתי דברים. בדרך כלל לא זכרתי מה עשיתי. בצינוק ממש השתוללתי ודפקתי על הדלת ועל הקירות. צעקתי שאני רוצה סיגריות.

מיד לאחר ההתקף, ע' לא נלקח לטיפול במרפאה אלא הוכנס לחדר חקירות, שם נתן לו חוקר את התרופה וכן עוגות וקפה. גם בהמשך מעצרו קיבל ע' את התרופה מחוקר ולא מאיש צוות רפואי. חוקר גם סיפק לע' סיגריות, שבהן הוא תלוי מאד. התנהלות זו חריגה בהשוואה ליחס שקיבלו שאר העדים, ועל כן עולה חשד כי מצבו של ע' נוצל ליצירת תלות שלו בחוקר. בהמשך הועבר ע' לבית המעצר במגרש הרוסים בירושלים, שם הטרידו אותו מדובבים והוא חווה התקף נוסף.

המוקד להגנת הפרט הגיש תלונה על המקרה ביום 7.7.09 ליועץ המשפטי לממשלה ולפרקליטה האחראית על הממונה על בדיקת תלונות נחקרים בשב"כ. לאחר שהפרקליטות הודיעה שלא תטפל בתלונה, ככל שהיא נוגעת להתנהלות גורמי שירות בתי הסוהר, הגיש המוקד תלונה חדשה ליחידה הארצית לחקירת סוהרים הפועלת במסגרת היחידה לחקירת פשיעה חמורה ובינלאומית במשטרה. ביום 18.4.10 נמסר למוקד כי התלונה הועברה לקצין תלונות האסירים במשרד לביטחון פנים. עד למועד השלמת דו"ח זה, לא התקבלה תשובה עניינית בנושא מאף גורם.

אמצעים פוגעניים שנעשה בהם שימוש, על-פי העדים

אחוז העדים שדיווחו עליו	אמצעי
-------------------------	-------

בשלב המעצר וההובלה למתקן מעצר

30%	אלימות פיזית
33%	ישיבה או שכיבה על רצפת כלי הרכב

תנאים כלליים במתקן פתח-תקווה

העדים הוחזקו בתאי צינוק זעירים, רובם נטולי אשנב, שבהם מקום רק למזרון דק לכל עצור ולשירותי כריעה. חספוס הקירות מנע הישענות עליהם. תאורה מציקה פעלה ללא הפסקה. בנוסף לכך, דיווחו עדים על שימוש באמצעים הבאים:

78%	החזקה בבידוד
26%	קירור יתר או חימום יתר בצינוק
29%	מניעת מקלחת
35%	מניעת בגדים להחלפה
66%	אספקת מזון ירוד ומועט
42%	החזקה במשך שבוע ויותר לאחר תום החקירה

בחדר החקירות

על-פי העדויות, בחדר החקירות הוחזק העצור כשהוא כבול לכיסא המקובע לרצפה. ההפוגות היחידות היו לקבלת אוכל או ליציאה לשירותים. בנוסף לכך, דיווחו עדים על שימוש באמצעים הבאים:

11%	מניעת שינה במשך למעלה מיממה
9%	אלימות פיזית
36%	קללות והשפלות מילוליות
56%	איומים
36%	קללות, איומים או סחטנות המתייחסות לבני משפחה
10%	איום ב"חקירה צבאית"

חלק ב': ניתוח המתצאים

העדויות שנגבו עבור המחקר כוללות תיאורים דומים מאד, למרות שנגבו מכלעד בנפרד, בנסיבות שונות, ממגוון רחב של אנשים ועל-ידי מספר תחקירנים. הדמיון בין הדיווחים החוזרים על התנהלות הרשויות עשוי להצביע על תורת עבודה מובנית ועל נהלים מתוכננים. עם זאת, אופן ההתנהלות יכול לנבוע גם מתרבות ארגונית שלא הוסדרה פורמאלית. כך, למשל, התנהגות ברוטאלית בעת מעצר יכולה לנבוע ממסרים אמביוולנטיים המועברים בתוך המערכת, כגון נורמה של אלימות ברמת השטח המגובה בשתיקה מצד בכירים. כפי שיפורט בהמשך, ישנה התאמה גבוהה בין האמצעים שדווחו לבין תורות חקירה ומדריכי חקירה מוכרים. התאמה זו מחזקת את הסברה שההתנהלות כלפי העצורים היא מובנית ושיטתית לכל אורך הדרך. אין בכך די על מנת להבין אם ההתנהלות של הרשויות השונות מוסדרת באמצעים פורמאליים כגון נהלים, פקודות ואישורים, או שההתנהגות הרצויה מטופחת באמצעות העברת מסרים סמויים והעלמת עין.

לצד האחידות הגבוהה בעדויות, קיימים גם הבדלים ביניהן. אלה עשויים לנבוע מהבדלים אובייקטיביים בהתנהלות הרשויות כלפי כל עד. כך, למשל, מעצר מהבית שונה ממעצר אקראי במחסום, ושיטות חקירה שהן אפקטיביות כלפי אדם שזהו מעצרו הראשון אינן בהכרח רלוונטיות לאדם שנעצר בעבר. דיווחים שונים מאד לגבי שימוש באמצעי מסוים עשויים להעיד כי השימוש בו אינו מוסדר, או כי המערכת מעבירה לחיילים ולחוקרים מסר אמביוולנטי בנושא.

הבדלים יכולים גם לנבוע מחוויה סובייקטיבית. לעדים לא היו אמצעים לתעד את ההתרחשויות בזמן אמת. יכולתם לראות ולשמע את סביבתם ולהתמצא בזמן הוגבלה. הם היו נתונים בלחץ נפשי ונחלשו פיזית. קושי בתיאור מלא ומדויק של האירועים הטראומטיים הוא אחת התוצאות הפסיכולוגיות המוכרות של התעללות או עינויים.¹⁹ ישנו גם מימד אינדיבידואלי חזק בעוצמת ההשפעה של אמצעים שונים, כגון בידוד, כאב ואיומים, על אנשים שונים.

חלק מההבדלים נובע מהדגשים שהיו רלוונטיים בעיני העד. כך, למשל, 40 עדים סיפרו שאולצו לשבת או לשכב על רצפת הגייפ כשהובלו למתקן לאחר המעצר. אחרים העידו שהושבו על ספסל. עדים אחרים מסרו רק שהובלו ברכב צבאי, ובחרו לא להתייחס לתנוחה. מכאן, ניתן לשער כי עדים רבים נחשפו לפגיעות שלא הזכירו בעדותם.

¹⁹ ראו, למשל:

Hernán Reyes, "The Worst Scars Are in the Mind: Psychological Torture", *International Review of the Red Cross*, Vol. 89, 591 (2007), p. 601.

הממצאים נוכח מדריכי החקירות של סוכנות הביון המרכזית של ארה"ב (CIA)

ההפרות השיטתיות של זכויות האדם שהתגלו בדו"ח זה עולות בקנה אחד עם ממצאים של דו"חות קודמים וכן עם ניסיון מעשי של ארגוני זכויות האדם בישראל. לאור זאת, יש לשאול האם החזרה על הפרות אלה הינה אקראית או שמא עומדת מאחוריה כוונת מכוון. מטבע הדברים, אין בידי המוקד להגנת הפרט ובצלם מדריך חקירות רשמי של השב"כ, לא כל שכן מידע ממקור ראשון על תורת החקירה של השב"כ ועל קשריו של השירות עם שירותי ביטחון זרים. עם זאת, קיים דמיון מטריד בין ההתנהלות שהתגלתה במחקר זה לבין תורות חקירה ידועות, המבוססות על ערעור פסיכולוגי עמוק של העצור. השוואה מגלה כי האמצעים הפסולים שנקט השב"כ נגד העצורים משתלבים כולם למסכת אחת בעלת היגיון פנימי, כפי שנראה להלן. גילוי זה מחזק את ההערכה שההתנהלות הפסולה כלפי העצורים שהתגלתה במחקר הנוכחי מבוססת על הסדרים מערכתיים.

ההיגיון הפנימי שבאמצעים שנקטו נגד העדים נחשף בהשוואה בין שיטות החקירה המתוארות בדו"ח זה לבין שני מדריכי חקירה של סוכנות הביון המרכזית של ארה"ב (ה-CIA) משנת 1963 ומשנת 1983. ידוע כי מדריכים אלה שימשו גם להדרכת חוקרים במשטרים רודניים באמריקה הלטינית.²⁰ שיטות חקירה המתוארות במדריכים מהוות עינויים והוקעו על-ידי קהילת זכויות האדם הבינלאומית. חשיבותם של מדריכים אלה, למרות היותם ישנים, בכך שהם אינם מסתפקים בתיאור שיטות חקירה אלא מסבירים גם את השפעתן המבוקשת על העצור. כך, מפרטים הכותבים כיצד ניתן לעורר בעצור תחושות של פחד והלם, לגרום לו לחסכים חושיים, חברתיים ומוטוריים, להביא אותו לכדי דיס-אוריינטציה בחלל ובזמן ולהחליש אותו פיזית.

אמצעי החקירה המתוארים בדו"ח הנוכחי עולים בקנה אחד עם רבות משיטות אלה. למשל, ישנה התאמה ניכרת בין אופן המעצר כפי שתואר שוב ושוב בעדויות לבין ההנחיות שבמדריך המאוחר של ה-CIA, משנת 1983, שתכליתן הכנסת העצור להלם, הדגשת ניתוקן משגרת חייו ויצירת חוויה של חוסר-אונים ותלות מהרגע הראשון:

אופן המעצר ותזמונו יכולים לתרום באופן ניכר [להשגת] תכליתו של "החוקר" ויש לתכננם באופן שייצור הפתעה ומידה מרבית של אי-נוחות נפשית. לפיכך יש לעצור אותו ברגע שבו הוא מצפה לכך פחות מכל וכאשר רמת ההתנגדות הפיזית והנפשית שלו היא הנמוכה ביותר.

הזמן האידיאלי לביצוע המעצר הוא שעות הבוקר המוקדמות. רוב המושאים הנעצרים בשעות אלה חווים הלם, תחושה של חוסר ביטחון ולחץ פסיכולוגי בעוצמה גבוהה, ורובם מתקשים מאד להסתגל למצב.

²⁰ KUBARK Counterintelligence Interrogation (July 1963); Human Resource Exploitation Training Manual (1983) <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB122/index.htm#hre>

לסקירה אודות מדריכים אלו חשיפתם וההאשמות כלפי הממשל האמריקאי בנוגע לשיטות החקירה הנוכרות בהם, ר' נעמי קליין, **זוקטרינת ההלם** (מאנגלית: דבי אילון, הוצאת אנדלוס, 2009).

באשר לאופן המעצר, חשוב מאוד שהגורם העוצר יתנהג באופן כזה שיביא את המושא להתרשם מייעילותו. יש להעיר את הסובייקט בגסות ומיד לכבול את ידיו ולכסות את עיניו.

(קטעים F-1 - F-2)

החסך בגירויים הוא אחד מיסודות תורת החקירה המוצגת בשני מדריכי ה-CIA. המדריך המוקדם (1963) מציין כי ניתן להשיג בתוך ימים או שעות את אותן תוצאות שמושגות בתנאי כליאה רגילים רק לאחר שבועות או חודשים, אם יוחזק הכלוא בתא חשוך או עם תאורה מלאכותית חלשה קבועה, שהוא אטום לקולות וריחות, וכדומה.

בנוסף המקורי של המדריך המאוחר מופיעים הדברים הבאים, שחלקם תוקנו או נמחקו מאוחר יותר בכתב יד:

החזקה בבידוד גורמת לרוב האנשים לחץ נפשי חזק. אדם המנותק מגירוי חיצוני מפנה את מודעותו פנימה ומשליך את תת-המודע שלו על העולם החיצון. הסימפטומים הנפוצים ביותר שמייצרת החזקה בבידוד הם אמונות תפלות, אהבה עזה לכל דבר חי אחר, תפיסה של חפצים דוממים כחיים, הזיות ואשליות [...].

מניעת גירוי חושי גורמת ללחץ וחרדה. ככל שהמניעה מקיפה יותר, כך תהיה השפעתה על המושא מהירה ומעמיקה יותר.

הלחץ הנפשי והחרדה הופכים לבלתי-נסבלים עבור רוב המושאים. יש להם צורך גובר והולך בגירוי גופני וחברתי. מידת הלחץ והחרדה שניתן לשאת תלויה במאפיינים הפסיכולוגיים של כל מושא. נייחס זאת כעת למצב ה"חקירה". כשה"חוקר" מתחיל להתקשר במוחו של המושא עם מגע אנושי ופעילות בעלת משמעות, החרדה פוחתת. ה"חוקר" יכול לנצל מערכת יחסים זו בכך שייקח על עצמו תפקיד נדיב.

(קטע L-10)

המדריך המוקדם מסביר את מטרת החסך בגירויים:

מניעת גירויים גורמת לנסיגה (רגרסיה) בכך שהיא שוללת ממוחו של המושא קשר עם העולם החיצון ובכך כופה את המוח על עצמו. בה בעת, מתן גירויים באופן מחושב במהלך החקירה נוטה לגרום למושא המצוי בנסיגה לראות בחוקר דמות אב. התוצאה, בדרך כלל, היא הגברת נטייתו של המושא לשתף פעולה.

(עמ' 90)

מהעדויות שנגבו לדו"ח זה עולה שוב ושוב כי חסך בגירויים הוא אחד המרכיבים המרכזיים בשיטות החקירה שנוקט השב"כ. העדים מסרו כי בעת שהוחזקו בצינוק, סבלו מחסך חושי חריף, מחסך בתנועה, ומחסך בחברה. לא היו להם אמצעים להעסיק את עצמם כגון חומרי קריאה, והגירויים החושיים היו דלים מאוד ומונוטוניים. הם היו מבודדים ולא חוו כל מגע עם בני אדם אחרים, למעט כאשר הוצאו מהצינוק. גם בחדר החקירה, הכלוא אינו יכול להזיז את גופו או לגעת בו, ולמעשה אפשרותו היחידה לבוא במגע עם סביבתו היא שיתוף פעולה עם החוקר.

החסך בגירויים מתקשר לדיס-אוריינטציה בזמן ובמקום ולניתוק מנקודות אחיזה כמו חפצים אישיים, שעון, שגרה יומית או הרגלי שמירה על היגיינה אישית. גם אלה היו חלק בלתי-נפרד מההתנהלות השגרתית כלפי העדים. הניתוק משגרה ומחפצים מוכרים הוא אחד הכלים המוצגים במדריכי ה-CIA. כך במדריך המאוחר:

תחושת הזהות של אדם תלויה בהמשכיות של סביבתו, הרגליו, הופעתו, פעולותיו, יחסיו עם אחרים וכו'. מעצר מאפשר ל"חוקר" לנתק קשרים אלה ולהשליך את מושא [החקירה] בחזרה להסתמכות על משאביו הפנימיים ללא סיוע חיצוני. יש לתכנן את המעצר כך שיגביר את תחושת ניתוקו של המושא מכל דבר מוכר ומרגיע [...]. אין לספק למושא שום שגרה שאלה הוא יכול להסתגל [...]. שיבוש מתמיד של דפוסיים יגרום לו לדיס-אוריינטציה ולתחושות של פחד ושל חוסר אונים.

[...] נסיבות המעצר יאורגנו באופן שיגביר בקרב המושא את תחושת הניתוק שלו מכל מה שמוכר ומרגיע, ואת התחושה שהוא מוטל לתוך למציאות זרה. (קטע 9-L)

מרכיב נוסף העובר כחוט השני בעדויות נוגע להחלשתו הגופנית של הכלוא. ההחלשה מושגת על-ידי מניעת שינה, מניעת מזון או מתן מזון לא אכיל, הפעלת קור או חום על גופו של הכלוא, יצירת תנאי היגיינה ירודים והגבלה קשה על תנועה, במיוחד באמצעות כבילה הממושכת לכסא בחדר החקירות. לפי מדריך ה-CIA המוקדם, יצירת חולשה גופנית (debility) היא שיטה הנהוגה זה שנים רבות:

חוקרים משתמשים מזה מאות שנים בשיטות שונות להחלשה גופנית: כבילה ממושכת; מאמץ ממושך; תנאי חום, קור ולחות קיצוניים; ומניעה או הפחתה דרסטית של מזון או של שינה. (עמ' 92)

עם זאת, המדריך מזהיר כי החלשת יתר של הכלוא עלולה להביא אותו למצב אפאתי שאינו רצוי לחוקר. לכן ממליץ המדריך להסתמך על כלים המביאים לנסיגה פסיכולוגית של הכלוא למצב ילדתי – אז קל להשיא אותו לשתף פעולה.

העדים דיווחו גם כי חשו כאבים חריפים לאחר שחיילים או אנשי שבי"כ נקטו נגדם אלימות במהלך המעצר וההחזקה במתקן בפתח-תקווה. בשלב המעצר, מדובר בעיקר בכבילה הדוקה של הידיים ובהכאה. במתקן עצמו, המקור העיקרי של כאב היה הישיבה הממושכת על הכסא בחדר החקירות. אילווצים משפטיים מחייבים את החוקרים שלא לנקוט אלימות פיזית קשה וישירה על הנחקרים. עם זאת, עיון במדריכי ה-CIA מלמד שמבחינת תורת חקירה זו, הכאב שנגרם לנחקר בעקיפין מיישיבה ממושכת הוא יעיל יותר מאשר כאב דומה שהחוקר גורם לנחקר באלימות ישירה וגלויה כגון הכאה ויצירת כוויות. כפי שמציין המדריך המאוחר:

סיטואציה של עינויים הוא עימות חיצוני, תחרות בין המושא לבין המענה שלו. כאב המוסב לו מחוץ לעצמו עלול דווקא להגביר את רצונו להתנגד. לעומת זאת, סביר יותר שכאב שהוא חש שהוא מסב לעצמו יחליש את התנגדותו. לדוגמה, אם הוא נדרש להישאר בתנוחה נוקשה כגון עמידת דום או ישיבה על שרפרף למשך פרקי זמן ארוכים, המקור המיידי של הכאב אינו ה"חוקר" אלא המושא עצמו. (קטע 12-L)

הטקסט מתייחס אמנם, בראש ובראשונה, למצבים שבהם יש לנחקר אפשרות טכנית לצאת מהתנוחה המכאיבה. במצבים אלו הסיבה הישירה לכאב היא הנחקר עצמו: כדי להצדיק את הישארותו בתנוחה המכאיבה, הנחקר מעצים בעצמו את הפחד מענישה פיזית חריפה במקרה של אי-ציות. אולם גם כאשר התהליך המלא הזה אינו מתקיים, כאב שמקורו בגוף הנחקר נחוה אחרת מכאב שמקורו בפעולה גלויה של החוקר.

בדו"ח הנוכחי תועד באופן שיטתי שימוש באיומים באלימות. לאיומים אלה נוספה אמינות נוכח האלימות הקשה שהופעלה כלפי רבים מהכלואים בשלב המעצר, ונוכח אלימות מוגבלת שנקטו אנשי שב"כ כלפי חלקם בחדר החקירות, כגון מתן סטירות, תפיסה בפנים, בעיטה ברגליים ועוד. העדים לא תיארו כאב פיזי חריף שנגרם מפעולות אלה – ודאי לא בהשוואה לכאב החריף שנגרם מאמצעים כמו כבילה הדוקה בשלב המעצר או ישיבה ממושכת ללא תנועה על כסא בחדר החקירות. ככל הנראה, עיקר השפעתן של פעולות אלה בפריצת גבולות המרחב האישי של הנחקר, באופן שאינו רק משפיל אלא גם נותן דרור לדמיונו של הנחקר בדבר הפעולות העתידות לבוא לאחר שהוסרו כל המוסרות. כתוצאה מכך, מתחזקות תחושות הפחד וחוסר האונים בקרב הנחקר. כפי שמציין המדריך המאוחר:

בדרך כלל האיום [בהשגת שיתוף פעולה] בכפייה מחליש או מבטל את ההתנגדות ביעילות רבה יותר מאשר הכפייה עצמה. לדוגמה, האיום להסב כאב יכול לעורר פחדים המזיקים יותר מאשר התחושה המיידית של כאב. למעשה, כושרם של רוב האנשים לעמוד בכאב הוא גבוה מכפי שהם מעריכים. (קטע L-11)

אי-אכיפת החוק

המדיניות שנוקטת מדינת ישראל לגבי תלונות ופרסומים על אודות יחס בלתי-אנושי, אכזרי ומשפיל כלפי כלואים ועל אודות עינויים מלמדת אף היא כי מדובר בהתנהלות שיטתית המוסכמת על המדינה.

מנגנון אכיפת החוק על חוקרי שב"כ הוא ייחודי. תלונות על התנהלותם של חוקרי שב"כ מוגשות לרוב באמצעות ארגוני זכויות האדם או עורך דינו של הנחקר. בשלב ראשון נבדקת התלונה על-ידי "הממונה על בדיקת תלונות נחקרים" ("מבת"ן") בתוך השב"כ. ממצאי הבדיקה מועברים לפרקליטות המדינה ולעתים גם ליועץ המשפטי לממשלה. רק על-פי החלטה של היועץ המשפטי לממשלה, על סמך אותה בדיקה, עשויה תיאורטית להיפתח חקירה פלילית נגד חוקר שב"כ שקיים חשד לכאורה שעבר על החוק. חקירה מסוג זה הייתה מתנהלת במחלקה לחקירות שוטרים בפרקליטות המדינה.

בפועל, לפי נתונים שהעביר משרד המשפטים לארגון בצלם, משנת 2001 ועד שנת 2009 נבדקו על-ידי המבת"ן 645 תלונות.²¹ אף לא אחת מהבדיקות הביאה לפתיחה בחקירה פלילית של חוקר שב"כ.²² בכמה מקרים, שמשפרם לא צוין, ננקטו נגד חוקרים צעדים משמעותיים. מקרים אלה התרחשו במחצית הראשונה של העשור בלבד.

²¹ מכתב של עו"ד בעז אורן מ-26.6.2006; מכתב של עו"ד מיכל טנא מ-29.12.2008; מכתב של עו"ד מיכל טנא מ-6.5.2010.

²² נכון למאי 2010, טרם הסתיים הטיפול ב-41 תלונות.

המוקד להגנת הפרט העביר ליועץ המשפטי לממשלה ולפרקליטה האחראית על המבט"ן תלונות על התנהלותם של חוקרי שב"כ כלפי חלק מהכלואים שמסרו עדויות במחקר הנוכחי. באוגוסט 2010 עתר המוקד לבג"ץ בשל אי קבלת מענה לרוב התלונות.²³

בתגובת משרד המשפטים לדו"ח קודם שפרסמו המוקד להגנת הפרט ובצלם בשנת 2007, אשר חשף גם הוא שגרה של התעללות ואף מקרים של עינויים בידי חוקרי שב"כ, נכתב כי "חקירות השב"כ מתבצעות על פי החוק, הנהלים וההנחיות...".²⁴ בתגובה לא הוכחו אמצעים חמורים ביותר שנחשפו בדו"ח, בהם אמצעים שתועדו גם בדו"ח הנוכחי. תחת זאת, נטען כי משרד המשפטים לא יתייחס באופן פרטני לשיטות חקירה שתועדו בדו"ח "מטעמי סודיות". קשה להבין כיצד טעמי סודיות יכולים למנוע התייחסות לשיטות שאינן ננקטות או שנקיטתן בידי חוקרים הינה, גם לשיטתן של הרשויות, עבירה על החוק. אין מנוס מלהסיק שרוב השיטות שתועדו בדו"חות אלה, אם לא כולן, מגובות באופן מלא על-ידי הגורמים המשפטיים ברשות המבצעת בישראל. בין היתר, מלמדת על כך העובדה שלא חלו שינויים בתבניות הפעולה של השב"כ מאז 2007.

באשר לאלימות שנוקטים חיילים כלפי פלסטינים בעת מעצר והעברתם למתקני כליאה, עמדתן הרשמית של הרשויות היא שהדבר אסור. תלונות על מעשי אלימות כאלה מובילות כיום לפתיחה בחקירת מצ"ח. עם זאת, העובדה שמדובר בתופעה רווחת עשויה ללמד על חולשת האכיפה בתחום זה, ואף על כך שחיילים מקבלים מסרים כפולים וסותרים לגבי המצופה מהם בנושא זה.²⁵

ביטוי ליחס המערכת האמביוולנטי לעניין זה התגלה במסגרת המחקר הנוכחי בשני טפסים לקליטת עצורים במתקני כליאה בשטחים שנמסרו למוקד להגנת הפרט. בשני הטפסים נרשמה תלונה של העצור על הכאתו בדרך למעצר: באחד המקרים בידי רופא, ובאחר בידי מפקד מהמטרה הצבאית. למרות זאת, לא נפתחה חקירת מצ"ח באף אחד מהמקרים. רק לאחר שנגבו עדויותיהם של שני העצורים לצורך מחקר זה, ולאחר שהמוקד להגנת הפרט הגיש תלונות בעניינם, נפתחו חקירות מצ"ח.

בשנת 2008 פרסם הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל דו"ח בנושא התעללות של חיילים בפלסטינים בעת מעצרם והעברתם למתקני כליאה.²⁶ הדו"ח מצביע, בין היתר, על פער חריף בין רטוריקה של גינוי לבין התנהלות מערכתית שמגבה את התעללות. ממצאי הדו"ח הנוכחי מאששים מסקנה זו.

²³ בג"ץ 6138/10 המוקד להגנת הפרט נ' היועץ המשפטי לממשלה, <http://www.hamoked.org.il/Document.aspx?dID=Documents1262>. ר' באתר המוקד להגנת הפרט.

²⁴ המוקד להגנת הפרט ובצלם, **בתכלית האיסור: עינוי עצירים פלסטינים והתעללות בהם על-ידי כוחות הביטחון של ישראל** (2007).

²⁵ חולשה באכיפה באה לידי ביטוי בכלל האירועים הנוגעים לאלימות של חיילים כלפי פלסטינים, ולא רק בנסיבות של מעצר. מתוך 227 תלונות שהגיש בצלם לפרקליטות הצבאית מאז תחילת האינתיפאדה השנייה בנוגע לאירועים שבהם חיילים נקטו באלימות כלפי פלסטינים, נפתחה חקירת מצ"ח לגבי 188 מהם, אולם התיק נסגר לגבי 108 מהאירועים ורק לגבי שישה הוגשו כתבי אישום. אחד מכתבי האישום בוטל מאוחר יותר.

²⁶ הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל, **בלתי חוקי בעליל: התעללות חיילים בעצירים פלסטינים** (2008).

ההתעללות בכלואים בהקשרה

מה הסיבה להתנהלות הבלתי-אנושית כלפי עצורים המובאים למתקן החקירות של השב"כ בפתח-תקווה, כפי שתוארה לעיל? חלק ניכר מהשיח הציבורי בנושא מתמקד בשאלה אם הצורך לאסוף מידע לסיכול פעילות נגד ביטחון המדינה מחייב או מצדיק שימוש באמצעי חקירה חריגים, גם כשאלה פוגעים בכבוד האדם. אחת הגרסאות הנפוצות להצגת הסוגיה היא "דילמת הפצצה המתקתת".

זכותו של כל אדם להיות חופשי מהתעללות ומעינויים גופניים או נפשיים היא אחת מזכויות האדם הבוודדות הנחשבות לזכות מוחלטת, היינו, כזו שאין "לאזן" אותה מול זכויות או ערכים אחרים, ושלעולם לא ניתן להשהותה או להגבילה, גם לא בנסיבות הקשות של מלחמה או מאבק בטרור. זכות זו נהנית כיום מהמעמד הגבוה והמחייב ביותר במשפט הבינלאומי. לאור זאת, טענה בדבר צורכי חקירה אינה יכולה להצדיק את המעשים המתוארים בדו"ח זה. אולם האם היא יכולה להסביר אותם?

כמה ממצאים בדו"ח הנוכחי מערערים על האופן בו מובנית הדילמה המוזכרת לעיל בשיח הציבורי. לא ניתן להסביר את ההתנהלות כלפי הכלואים אך ורק בהכרח להפיק מהם מידע ביטחוני חיוני.

אין ספק שהאמצעים הננקטים כלפי הכלואים מיועדים, בין היתר, לאסוף מהם מידע ולגבות מהם הודאות שישמשו ראיות מפלילות נגדם ונגד אחרים. זו הייתה הדרישה המרכזית של החוקרים מהעדים שרואיינו לצורך הדו"ח: לספר את כל הידוע להם, למסור מידע על אחרים, להודות בחשדות המוטחים בהם ולחתום על כך בהודעה משטרתית. האמצעים המתוארים בדו"ח מביאים להשגת תכליות אלה באמצעות החלשת כוח הרצון של הנחקר, גביית מחיר גופני ונפשי ממנו על סירוב להודות, ויצירת ציפייה להפסקת הסבל בעקבות הודאה.

אך גם אם התפיסה שמנחה את עובדי הרשויות היא שתכלית האמצעים היא לאסוף מידע על מנת לסכל פעילות נגד ביטחון המדינה ותושביה ולהעמיד לדין מעורבים בפעילות כזו, הרי שתיאור זה אינו יכול להוות את מלוא ההסבר לתופעות המתוארות בדו"ח זה ובמחקרים אחרים.

אילו השורש היחיד של ההתעללות בכלואים היה הרצון להפיק מידע, ניתן היה לצפות שההתעללות תסתיים מיד לאחר שהמידע הושג במלואו. בפועל, חלק ניכר מההתעללות נמשך גם אחרי סיום החקירה: בשלב שבו לא מופנות עוד שאלות לנחקר, ולבית המשפט נמסר שהתיק הועבר למחלקת התביעות לצורך הכנת כתב אישום. הכלואים נשארים במתקן בפתח-תקווה גם לאחר מועד זה – ולעתים לפרקי זמן העולים על תקופת החזקתם לצורך חקירה. לעתים, רשויות המתקן ממשיכות להחזיק את הכלואים בבידוד גם בתקופה זו, ובכל המקרים הם מוחזקים בתא צפוף, ללא אור יום, ללא טיול בחצר, בתאורה קבועה הפוגעת בעיניים, מוזנים באוכל ירוד, כמעט ללא החלפת בגדים ובתנאים סניטריים ירודים. כפי שמתברר, מדובר בתופעה כה שיטתית, שבעת ביקור המשלחת מפרקליטות המדינה,

סגל המתקן כלל לא הכיר את עניינו של כלוא שהוחזק במקום חודש וחצי לאחר השלמת חקירתו.²⁷

בנוסף, אילו מאחורי התופעה עמדה רק גישה המבקשת להביא בכל מחיר לסיכול עבירות ולהעמדה לדין של עבריינים, ניתן היה לצפות להתאמה בין חומרת העבירה לבין חומרת האמצעים הננקטים נגד החשודים בה. ניתן היה לצפות שהשפלה, אלימות והתעללות כזו תופעל רק כלפי נחקרים החשודים בתכנון והוצאה לפועל של מעשים חמורים במיוחד, כגון מעשי טרור המוניים כלפי אוכלוסייה אזרחית – סוג המעשים שנוטים להזכיר כאשר מתייחסים לנושא באספקלריה של "דילמת הפצצה המתקתת". במקביל לכך, ניתן היה לצפות שאמצעים דומים ישמשו את רשויות החקירה הישראליות בחקירה של כל עבריין בעל מסוכנות דומה.

האם האמצעים המתוארים בדו"ח מופעלים רק כלפי עצורים החשודים בעבירות החמורות ביותר בספר החוקים? כמובן, אין בידינו נתונים על טיב החשדות המדויק שהיה לרשויות הביטחון ביחס לכל אחד ואחד מהעדים. עם זאת, רבים מהעדים שסבלו התעללות חריפה במתקן בפתח-תקווה רואיינו לצורך דו"ח זה לאחר שכבר שוחררו לבתייהם או לאחר שנגזרו עליהם עונשי מאסר של חודשים ספורים או של שנה עד שנתיים. שחרור מהיר זה מעיד כי לא נחשדו בעבירות ביטחוניות קשות.

ניתן לשער במה נחשדו העדים על סמך דיווחיהם על שאלות שנשאלו במהלך חקירתם והאשמות שהוטחו בפניהם. ככל שניתן לקבוע מהעדויות, אף אחד מהכלואים לא נחשד כי בידי מידע לגבי פעולה של קטל ללא אבחנה כלפי אוכלוסייה אזרחית, אשר ההכנות לה מתקדמות בעודו מצוי בחקירה.²⁸ רוב העדים דיווחו כי האשמות כלפיהם נגעו להתארגנויות פוליטיות באוניברסיטאות ובמקומות אחרים, לחברות בארגונים פלסטיניים כגון חמאס או החזית העממית לשחרור פלסטין, למגע או לניסיונות למגע עם סוכן זר, ולהשתתפות בהפגנות ובעצרות. אחרים מסרו כי הואשמו בסיוע למבוקשים ולאסירים, בזריקת אבנים ובקבוקי תבערה, בהחזקת נשק ובסחר בנשק. מספר עדים נוספים נחקרו בחשד לקשירת קשר להתנקשות בחייו של קצין צבא (מאתר השב"כ עולה שהדבר לא יצא מגדר תכנון ראשוני גרידא, והקבוצה לא השיגה אף את המימון הדרוש לביצוע הפעולה).²⁹ מקרה אחרון היה של נער בן 16 שנתפס לאחר שדקר ופצע חייל. כל המעשים הללו בלתי-חוקיים לפי המשפט הצבאי בשטחים, וחלקם אלימים או עשויים לסכן ישירות או בעקיפין חיי אדם. עם זאת, במדרג העבירות המיוחסות לפלסטינים בבתי-המשפט הצבאיים בשטחים, האשמות אלה אינן מהחמורות ביותר.

האם האמצעים המתוארים בדו"ח מופעלים נגד כל מי שחשודים בעבירות בדרגת חומרה דומה? הרשויות בישראל, ובראשן משטרת ישראל, חוקרות באופן שגרתי עבריינים החשודים בעבירות חמורות ביותר, ביניהם אנשים סדרתיים, רוצחים מסוכנים, סוחרים בבני-אדם, ומנהיגים של

²⁷ פויכטונגר, "דו"ח ביקור במתקן כליאה שב"כ – פתח תקווה", ר' ה"ש 1.

²⁸ בחריג אחד: אחד העדים נחקר על שליחה כביכול של אישה עם חגורת נפץ. חשד זה הופרך, כנראה. בסופו של דבר הוא נשפט על מקרה ישן של החזקת נשק ושחרור לביתו חמישה חודשים לאחר יום מעצרו.

²⁹ ר' <http://www.shabak.gov.il/publications/study/pages/students210709.asp> (ביקור באתר ביום 26.10.10).

ארגוני פשע. רבים מעבריינים אלה מחזיקים במידע על עבירות נוספות שביצעו או שמתבצעות במקביל לניהול החקירה. אין ספק שרבים מהם מנוסים ומתוחכמים הרבה יותר מאשר אותם בני-נוער וצעירים מערים וכפרים בצפון הגדה המערבית, שלעתים זהו המגע הראשון שלהם עם רשויות חקירה, ושרבים כל-כך מהם נפלו בפח המדובבים.

למרות זאת, שיטות החקירה המתוארות בדו"ח זה לא ננקטות באופן שגרתי בחקירות של פשעים שאינם מוגדרים "ביטחוניים" בישראל, גם כשהפשע חמור והעברייני מתוחכם. תנאי הכליאה המתוארים בדו"ח אינם נחלתם של כלל ציבור האסירים בישראל. אמנם תנאי הכליאה הנהוגים בישראל הם לא פעם מחפירים ומבישים, אולם דומה שנדיר שהם אכזריים במידה שמתגלה בדו"ח. כך, למשל, לפי הסגוריה הציבורית, בשנת 2008 כבר לא תועד מצב של כלא ללא מיטה. הסגוריה הציבורית מדווחת אמנם על תאי צינוק צרים ונטולי חלונות במספר מתקני כליאה. אך תאים אלה מיועדים כולם לענישה או להפרדת כלואים (פעולה שנעשית, בין היתר, לגבי כלואים שפוגעים במשמעת הכלא, ובכל מקרה לא למטרת איסוף מידע).³⁰

נראה כי מה שמייחד את העדים שרואיינו לצורך דו"ח זה אינו החזקה במידע חיוני, וודאי שלא תחכום מיוחד שהופך אותם עמידים לחקירות רגילות. כל העדים הם פלסטינים תושבי השטחים הכבושים, וכולם נעצרו ונחקרו בחשדות המתייחסים לפעילות נגד השליטה הישראלית בשטחים במסגרת קבוצות חמושות פלסטיניות או במסגרת ארגונים פוליטיים. ברוב המקרים יוחס להם קשר לחמאס או לחזית העממית לשחרור פלסטין.

המסקנה המתבקשת נוכח נתונים אלה היא שההתעללות בכלואים אינה רק שיטה לגביית מידע, ויש לבחון אותה על רקע ההקשר בו היא מתרחשת: העימות בין כוחות הביטחון הישראליים לבין תנועות בחברה הפלסטינית הפועלות באמצעים שונים נגד השליטה הישראלית. קשה להשתחרר מהרושם שהאפשרות לנקוט באמצעים האכזריים שמתוארים בדו"ח, יסודה בגזענות ובדה-הומניזציה של מי שמתויג קטגורית כאויב. זהו ההקשר בו ננקטים עינויים בהיסטוריה האנושית. זהו ההקשר בו נכתבו מדריכי החקירה של ה-CIA שצוטטו לעיל. זהו ההקשר שמאפשר את ההבניה של ההתעללות בכלואים מרגע מעצם, דרך האלימות החרیפה בשלב הובלתם למתקן וכלה באמצעים הפוגעניים שמשמשים בצינוק ובחדר החקירות – בין אם ההבניה נעשית באמצעות נהלים כתובים ובין אם היא נעשית בהסדרים סמויים ובלתי-פורמאליים. ההקשר הענישתי הוא גם ההקשר שבו פועלים בישראל תאי צינוק אכזריים במתקני כליאה אחרים.

המוקד להגנת הפרט ובצלם מציעים לבחון את התנהלות הרשויות כלפי הכלואים הפלסטינים על רקע זהותם הלאומית של הכלואים ופעילותם נגד הכיבוש המתמשך באמצעים פוליטיים ואלימים, ולא רק על רקע סוג הסכנה שיייתכן ונשקפה מהם לחיי אדם. היחס האכזרי כלפי הכלואים מתאפשר על-רקע הדה-הומניזציה בישראל כלפי האוכלוסייה הפלסטינית. פרספקטיבה זו מעניקה מסגרת נכונה יותר לדיון ומספקת הסבר טוב יותר לתופעה מאשר הדילמה המלאכותית של "פצצה מתקתקת", שבמרבית המקרים אינה מתרחשת במציאות, אולם מוזכרת כעילה המרכזית להתנהלות הרשויות בשיח הרווח בציבור.

³⁰ הסגוריה הציבורית, תנאי המעצר והמאסר במתקני הכליאה של משטרת ישראל ושירות בתי הסוהר בשנת 2008.

חלק ג': בראי החוק

יחסי הכוח בין כולא וכלוא, בין שובה ושבו, בין חוקר ונחקר, היוו קרקע פורייה למעשי זוועה מאז ומתמיד. במדינה דמוקרטית, אחריות מוסרית, חקיקה מקומית ובינלאומית וביקורת ציבורית אמורות להציב חומת הגנה מפני שימוש פסול בכוח במצב יחסים טעון זה. אלא שגזענות, דה-הומניזציה של קבוצת השייכות של הכולא, אווירה של חירום ושל פחד, ורטוריקה ציבורית רווחת של "סכנה קיומית" או של "הכשרת כל האמצעים" מפוררים חומת הגנה חיונית זו.

ביעור תופעת העינויים וההתעללות בכלואים היא אחד האתגרים העומדים בפני חברות בנות תרבות. המשפט המודרני נקט שורת צעדים כדי להשיג תוצאה זו. כבר בקוד ליבר, שנכתב עבור הצבא האמריקאי במהלך מלחמת האזרחים ב-1863, נקבע שצורך צבאי אינו מצדיק מעשי אכזריות, לרבות עינויים.³¹ מאז עוגן האיסור במספר כלים משפטיים, שבין הבולטים בהם: אמנות ז'נבה, האמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות, האמנה נגד עינויים וצורות אחרות של יחס או עונש אכזריים, בלתי-אנושיים או משפילים, וחוקת בית המשפט הפלילי הבינלאומי.

המשפט הבינלאומי קובע הבחנה מושגית בין "עינויים" לבין "יחס אכזרי, בלתי-אנושי ומשפיל". ההבחנה מסתמכת על חומרת הסבל הנגרם לקורבן. המונח "עינויים" נשמר למעשים שהכאב או הסבל, הגופניים או הנפשיים, שגרמו היו חמורים. בבסיס ההבחנה עומד הרצון לייחד את המונח "עינויים" למעשים הקשים והמזוויעים ביותר, וזאת מבלי לפגום בהיקף האיסור החל גם על מעשים שגרמו לסבל חמור פחות. הקו המפריד בין שני המושגים אינו חד, ועשוי אף להיות קשור לתגובה הסובייקטיבית של קורבן ספציפי. ישנם, לכן, גופים משפטיים שמעדיפים שלא להכריע לגבי כל מקרה אם מדובר בעינויים או ביחס אכזרי, בלתי-אנושי ומשפיל, במיוחד כי להבחנה זו אין השלכה מעשית: על-פי המשפט הבינלאומי המנהגי, עינויים ויחס אכזרי, בלתי-אנושי ומשפיל הם מעשים אסורים באיסור מוחלט, ולא ניתן להצדיקם בשום נסיבות של צורך צבאי או של מצב חירום כזה או אחר.³²

מנגנונים רבים – מדינתיים ובינלאומיים – הוקמו על מנת להטמיע את האיסור החמור הזה הלכה למעשה. בין אלה בולטים במיוחד כלים הקובעים סמכות פלילית אוניברסאלית ביחס למי שמפרים את האיסור; כלים המאפשרים להעמיד את העבריינים בפני טריבונאלים בינלאומיים; כלים הפותחים בתי-כלא לביקורת פתע של פקחים חיצוניים; מוסדות ובעלי תפקידים, האמונים על בירור תלונות על הפרת האיסור; כללים המחייבים לחקור באופן יסודי

Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (Lieber Code), 24 April 1863, ³¹ http://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/Instructions-gov-armies.pdf. Section I, article 16 (ביקור באתר ביום 26.10.10).

³² לסקירה מפורטת ר' המוקד להגנת הפרט ובצלם, בתכלית האיסור: עינוי עצירים פלסטינים והתעללות בהם על-ידי כוחות הביטחון של ישראל (2007).

ובלתי תלוי את תלונות הקורבנות; וכללים המחייבים פיצוי של הקורבנות – וזאת גם בחריגה מהכללים הרגילים של הסמכות הטריטוריאלית של בתי המשפט האזרחיים.

המעשים המרכיבים את שגרת החקירות במתקן השב"כ בפתח-תקווה, כפי שעולים מדו"ח זה, מהווים הפרה של האיסור המוחלט על יחס אכזרי, בלתי-אנושי או משפיל. בחלק מהמקרים שתועדו בדו"ח, נגרם סבל חמור העולה כדי עינויים ממש.

לצד האיסור הכללי על עינויים ועל יחס אכזרי, בלתי-אנושי או משפיל, מפרה ההתנהלות הישראלית המתגלה בדו"ח זה קודים פרטניים הנוגעים לתנאי החזקה של כלאים. נתייחס להלן לשניים מהם.³³

הסטנדרט המינימאלי לטיפול באסירים אומץ בשנת 1955 ע"י הקונגרס הראשון של האומות המאוחדות על מניעת פשע ועל טיפול בעבריינים.³⁴ הוא נזכר כמקור נורמטיבי בשורה של פסקי-דין של בית המשפט העליון בישראל. תנאי החזקה במתקן בפתח-תקווה מפרים מספר כללים הקבועים בסטנדרט המינימאלי, בהם החובה להחזיק כלאים בתאים שיש בהם חלונות המאפשרים כניסת אור טבעי ואוויר צח; החובה לאפשר לכל כלא טיול יומי; החובות להבטיח לכל כלא תנאי היגיינה, בגדים תחתונים להחלפה ומזון הולם; והאיסור להשתמש באמצעי ריסון, למעט חריגים מוגדרים.

חוק סדר הדין הפלילי (סמכויות אכיפה – מעצרים), התשנ"ו-1996, והתקנות שהותקנו לפיו,³⁵ הם דברי החקיקה הישראלים העיקריים שמחייבים ביחס להחזקת העצורים במתקן בפתח-תקווה, ואשר מכילים הוראות מפורטות בנוגע לתנאי הכליאה. התקנות קובעות תנאים מחייבים לגבי החזקת כלל העצורים במדינה, אולם מאפשרות להחזיק עצורים החשודים בעבירות ביטחון בתנאים קשים באופן משמעותי. בין היתר, החרג מאפשר לא לספק לעצורים בעבירות ביטחון אמצעים לניקיון תאם (מבלי לקבוע אופן אחר לניקוי התא); מרשה להחרים מעצורים ביטחוניים את שעוניהם ולא להכניס לתאיהם ספרים, עיתונים וכלי כתיבה; ושולל מהם באופן גורף (וללא קשר לשיקולים פרטניים של טובת החקירה) את הזכות להליכה יומית באוויר הפתוח ולשיחות טלפון. חריגים אלה לגבי עצורים ביטחוניים הם כשלעצמם פסולים. אין שום דבר מובנה בעבירות ביטחון שמבדיל ביניהן לבין עבירות אחרות, ומצדיק את החריגים הללו.

עם זאת, במתקן בפתח-תקווה לא מסופקים אף התנאים הפחותים המחייבים בנוגע לעצורים ביטחוניים. כך, למשל, הזכות למקלחת יומית היא זכות שעומדת גם לעצורים ביטחוניים.

³³ הוראות רלוונטיות נמצאות גם במסמכים משפטיים נוספים. ראויים לאזכור במיוחד סעיף 76 לאמנת זינבה הרביעית, http://www.btselem.org/Hebrew/International_Law/Fourth_Geneva_Convention.asp וסעיף 37 לאמנה הבינלאומית בדבר זכויות הילד, http://www.btselem.org/Hebrew/International_Law/Convention_on_the_Rights_of_the_Child.asp

³⁴ Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners <http://www2.ohchr.org/english/law/treatmentprisoners.htm>

³⁵ תקנות סדר הדין הפלילי (סמכויות אכיפה – מעצרים) (תנאי החזקה במעצר), התשנ"ז-1997.

החריג היחיד לזכות זו הוא האפשרות למנוע מאסיר מקלחת למשך זמן מרבי של שלושה ימים כדי למנוע העלמת ראיה שיש חשד שהעצור נושא אותה על גופו או בגופו. במתקן בפתח-תקווה נהוגה מניעת מקלחות לתקופות ממושכות הרבה יותר משלושה ימים, ולא לתכלית המוגבלת שמאפשרת את המניעה לפי התקנות. עצור ביטחוני אינו זכאי, לפי התקנות, למיטה כעצורים אחרים, אולם הוא זכאי למזרן כפול ולשמיכות נקיות. במתקן בפתח-תקווה ניתנים לעצור מזרן דק (ולא כפול) ושמיכות מצחינות. עוד הוראה שמופרת באופן שיטתי היא זו המחייבת את רשויות המתקן לספק לעצור מערכת בגדים להחלפה, סדין, מגבת ואמצעי היגיינה בסיסיים. רבים מהעדים שרואיינו במסגרת הכנת דו"ח זה לא קיבלו בגדים להחלפה, מגבת ואמצעי היגיינה בסיסיים, או קיבלו אותם רק לאחר תלונות עיקשות ולעתים לאחר התערבות הצלב האדום. איש מהעדים לא קיבל סדין. גם התקנה המחייבת לספק לעצורים סבון וניר טואלט מופרת. באשר להוראה המחייבת שבמקום המעצר יוצב שלט במקום בולט לעין, ובו פירוט של עיקרי זכויות העצורים ונושאים נוספים (כגון אופן העברת בקשות ופניות למפקד מקום המעצר): אם שלט כזה קיים במתקן בפתח-תקווה, העצורים לא ראו אותו מעולם, אולי משום שהם מולכים כשעיניהם קשורות כל אימת שמוציאים אותם מתאיהם. מהעדויות עולה, אמנם, שבתחילת החקירה מציגים החוקרים לעצורים דף המונה את זכויותיהם, ואף מחתימים אותם עליו, אולם עותק מהדף לא נשאר בידי העצורים, ואלה אינם בקיאים בזכויותיהם. לעתים העצורים אף מרגישים שיש בדף הזכויות היבט אירוני, שהרי הזכויות הרשומות בו לא ממומשות. בכל מקרה, הנוהג להחתיים את העצורים על הדף ולא למסור להם עותק ממנו מלמד על כך שהדבר נעשה לצורכי פרוטוקול, וכדי להכין מסמך אליבי עבור החוקרים, ולא כדי להעמיד את העצורים באופן אמיתי על זכויותיהם.

בעדויות שנאספו לצורך דו"ח זה תועדו איומים המתייחסים לבני משפחה. במספר מקרים הוחזקו במתקן עצורים שנראה כי המטרה המרכזית של החזקתם הייתה הפעלת לחץ על עצור אחר ממשפחתם. מעשים אלה עומדים בניגוד גמור להצהרתה של המדינה בבית המשפט לפיה קיים איסור מפורש "לעשות שימוש באיומים כי יבולע לקרובי המשפחה של העצורים כאמצעי הפחדה ולחץ במצגים חקירתיים".³⁶

³⁶ בג"ץ 3533/08 סוויטי נ' שירות הביטחון הכללי (פורסם בנבו) (2009).

בחינת הממצאים לאור פסק-דין בג"ץ בעניין עינויים בחקירות שב"כ

בשנת 2009, אז הוחזקו במתקן בפתח-תקווה העדים שרואיינו לצורך מחקר זה, מלא עשור לפסק-דין ההיסטורי של בית המשפט העליון בישראל בנוגע לשיטות החקירה של שירות הביטחון הכללי.³⁷

ההתנהלות השגרית ביחס לעצורים "ביטחוניים" פלסטינים בשנות התשעים של המאה הקודמת תועדה באופן מקיף בדו"חות של ארגוני זכויות האדם. שגרה זו כללה אלימות פיזית בשלב המעצר וההבאה למתקן החקירות, ולאחר מכן החזקה במתקן "בהמתנה" ובחדר החקירות לסירוגין. המונח "המתנה" התייחס להחזקת העצור מחוץ לחדר החקירות כשהוא קשור בתנוחה שכונתה "שבאח": העצור אולץ לשבת על כסא נמוך שרגליו הקדמיות קצרות יותר מהאחוריות, כך שנטה לפניו. ידיו היו כבולות מאחוריו דרך מושב הכסא. ראשו כוסה בשק אטום ומצחין. מוסיקה מחרישת אוזניים הושמעה ללא הפוגה. בתוך חדר החקירות, לצד קללות ואיומים, נקטו החוקרים מספר שיטות להסבת כאב ומצוקה פיזיים, שהבולטות בהן היו "טלטול" ואילוץ הכלוא לכרוע לאורך זמן בתנוחת "צפרדע". באמצעות ההחזקה בתנוחת ה"שבאח" בזמן "המתנה" מנעו אנשי שב"כ מכלואים שינה במשך ימים רצופים. לעתים, ההזדמנות היחידה של העצורים לנוח הייתה כאשר החוקרים נעדרו בסוף השבוע.

בפסק-דין בחן בית המשפט את האמצעים הפיזיים שנקט השב"כ במתקני החקירות שברשותו. פסק-הדין מתווה את העקרונות הכלליים המחייבים בניהול חקירות, ומתייחס באופן פרטני לשורה של אמצעים. ברמה העקרונית קבע בית המשפט:

סמכות החקירה המוקנית על-פי חוק לחוקר שב"כ היא אותה סמכות חקירה המוקנית על-פי חוק לחוקר משטרה. יוצא כי הסייגים החלים על חקירת משטרה חלים גם על חקירת שב"כ.³⁸

על דיני החקירה הרגילים כתב בית המשפט:

כמה עקרונות כלליים ראויים לציון: ראשית, חקירה סבירה היא חקירה ללא עינויים, ללא יחס אכזרי או בלתי אנושי כלפי הנחקר, וללא יחס משפיל כלפיו [...]. מסקנה זו עולה בקנה אחד עם המשפט הבינלאומי ההסכמי - אשר ישראל צד לו - האוסר על שימוש בעינויים (*torture*), ב"יחס אכזרי ולא אנושי" (*cruel, inhuman treatment*) וב"יחס משפיל" (*degrading treatment*) [...]. איסורים אלה הם "מוחלטים". אין להם "חריגים", ואין בהם איזונים.³⁹

בית המשפט קבע כי הגנת הצורך שבמשפט הפלילי עשויה לעמוד לחוקר שעבר עבירה פלילית במהלך ניהול חקירה, אולם אין בה כדי להקנות לחוקר סמכות להפעיל אמצעי שהוא אסור לפי דיני החקירה הרגילים.

³⁷ בג"ץ 5100/94 הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל נ' ממשלת ישראל, פ"ד נג(4) 817 (1999).

³⁸ שם, עמ' 840.

³⁹ שם, עמ' 836.

בנוגע ל"טלטולי" ולכריעה בתנוחת "צפרדע" קבע בית המשפט שמדובר באמצעים פסולים. בית המשפט קיבל את הטענה שכבילה עשויה להיות נחוצה לשמירה על ביטחונם של החוקרים או למניעת בריחה ממשמורת; אולם גם הכבילה עצמה וגם האופן שבו היא נעשית צריכים להיות אך ורק במסגרת מה שנחוץ להשגת מטרות לגיטימיות אלה:

האיזוק בתנוחת ה"שבאח" אינו מהווה איזוק רגיל של אדם. האיזוק נעשה כשידיו של הנחקר כבולות דווקא לאחור. יד אחת מתחת למסעד הכיסא, ויד אחת מעליו. זו תנוחה מעוותת ובלתי טבעית. בכך אין צורך לשם הבטחת ביטחון החוקרים. כן אין הצדקה חקירתית באיזוק ידיו של הנחקר דווקא באיזוקים קטנים, מקום שבו נעשה הדבר. נקיטה באמצעים אלה היא פסולה. "איזוק מכאיב הוא מעשה אסור" [...]. זאת ועוד: קיימות דרכים אחרות למנוע בריחה ממשמורת חוקית או להגנה על החוקרים, שאינן כרוכות בגרימת כאב וסבל לנחקר.⁴⁰

בנוגע לכיסוי ראשו של הנחקר בשק הסכים בית המשפט כי:

יש שטעמי חקירה שעניינם הצורך במניעת קשר בין הנחקר לנחקרים אחרים, ואולי אף בין הנחקר לחוקריו, מחייבים נקיטת אמצעים שימנעו קשר כאמור. צורך כזה יכול לנבוע, למשל, מן הצורך להגן על ביטחונם של חוקרים, נחקרים ועדים, או כחלק מ"משחק מוחות" שעניינו הידע המצוי בידי הנחקר לעומת זה המצוי בידי חוקריו. על-כן כוללת סמכות החקירה – באופן עקרוני ועל-פי נסיבות כל מקרה ומקרה לגופו – מניעת קשר עין עם אדם או מקום אלה או אחרים.⁴¹

אולם –

מן התצהירים שבפנינו ברור, כי כיסוי הראש נעשה למשך שעות ארוכות, כל עוד העציר ממתין. בעניין זה יש לנקוט אמצעים שפגיעתם קטנה יותר, כגון שההמתנה תהיה בתא מעצר, דבר שיאפשר להימנע מכל צורך לכסות את עיניו של הנחקר. לחלופין, אפשר לכסות את עיניו של הנחקר באופן שלא יגרום לו סבל גופני. הנה-כי-כן, כיסוי ראשו של נחקר – בייחוד כיסוי כל ראשו, להבדיל מכיסוי עיניו – במשך זמן ממושך בשק אטום וללא קשר הכרחי למטרה של שמירה על הנחקר או על החוקרים, או מניעת קשר בין נחקרים, אינו חלק מחקירה הוגנת. הוא פוגע בנחקר ובצלמו. הוא משפיל אותו. הוא מביא לאובדן תחושת זמן ומקום. הוא גורם מחנק. כל אלה אינם חלק מסמכויות חקירה כלליות.⁴²

שופטי בג"ץ הוסיפו כי הכללים המאפשרים למנוע מעצור באופן סלקטיבי לראות אנשים מסוימים חלים גם על מניעת שמיעה של קולות מסוימים. אולם השמעה רצופה של מוסיקה רועשת כאמצעי להשגת תכלית זו היא פסולה. היא גורמת סבל לנחקר וחורגת מגדרה של חקירה הוגנת וסבירה.

⁴⁰ שם, עמ' 837.

⁴¹ שם, עמ' 838.

⁴² שם, עמ' 838.

באשר למניעת שינה קבע בית המשפט כי זו יכולה להיות תוצאה בלתי-נמנעת של חקירה דחופה או ארוכה – אולם אין למנוע שינה כאמצעי חקירה בפני עצמו, במטרה להביא להחלשת הנחקר:

חקירתו של אדם עשויה להימשך זמן רב, אם בשל אי-שיתוף פעולה על-ידי נחקר, אם בשל מורכבות המידע ואם בשל ההכרח בהשגת מידע באופן דחוף ומיידי [...]. עייפותו של הנחקר והיותו נתון לשאלות חוקרים במשך זמן ממושך הינם לעתים תוצאה בלתי נמנעת מחקירה או תוצאה נלווית לחקירה. זהו חלק מ"אי-הנוחות" הטבוע בחקירה. על-כן, עצם העובדה כי נמנעת מנחקר היכולת לישון כלולה, לדעתנו, בסמכות הכללית של החוקר [...]. שונה הדבר מקום שבו מניעת השינה הופכת מתוצאת לוואי של צרכים חקירתיים אינהרנטיים, למטרה בפני עצמה. אם נמנעת שינה מן הנחקר במכוון, לאורך זמן, וזאת אך בשל מטרה להתישו ולשבור את רוחו – אין הדבר מצוי בגדריה של חקירה הוגנת וסבירה. יש באמצעי זה פגיעה מעבר לנדרש בזכויותיו ובכבודו של הנחקר.⁴³

ממצאי המחקר הנוכחי מלמדים כי נעשו שינויים דרמטיים בשיטות החקירה של השב"כ. עם זאת, נראה כי השב"כ לא קיבל את התפיסה העקרונית שקבע פסק-הדין, כגון שעל השב"כ חלים אותם כללים החלים על המשטרה בכל הנוגע לחקירות. חקירות השב"כ ממשיכות להתבסס על אמצעים פוגעניים ואכזריים, והפגיעות עודן מאותו סוג שגרמו האמצעים שהשימוש בהם הופסק או הוגבל.

כך, למשל, עבר מן העולם מוסד ה"המתנה" כפי שהוכר לפני פסק-הדין. כיום, העצור מוחזק אך ורק בחדר החקירות או בתאו. לא דווח במחקר הנוכחי על שימוש בשק, במוסיקה רועשת ובכיסאות המוטים קדימה. אולם התוצאות הפוגעניות של שיטות אלה נגרמות, גם אם במידה פחותה, באופנים אחרים.⁴⁴ התנאים בצינוק יוצרים חסך חושי חריף, גם אם זה אינו מגיע לדרגה הגבוהה הקיימת כאשר הכלוא מוחזק כששק על ראשו ומוסיקה חזקה מושמעת ללא הרף. שימוש כזה בשק נפסל כי, בין השאר, הוא גורם לאובדן תחושת זמן ומקום – וזוהי גם אחת התוצאות של ההחזקה בצינוק. את הסבל החושי שנגרם מהשמעת מוסיקה רועשת מחליף סבל מאור קבוע מציק. את הסירחון והמחנק של השק מחליפים הצחנה והמחנק בצינוק. הצינוק רחוק מלהגביל את תנועתו של הנחקר כמו הכבילה בזמן ה"המתנה", אולם גודלו וקירותיו המחוספסים מצמצמים למינימום את אפשרות התנועה של הכלוא. למעשה, תנאי הכליאה מגבילים את תנועות הכלוא ככל שהדבר ניתן, בכפוף לאילוץ הנובע מפסק-הדין, לפיו כאשר אין העצור בחקירה יש להחזירו לתא.

פסק-הדין מתיר הגבלה של הקלט החושי של כלוא אך ורק בנסיבות מיוחדות. כך, למשל, אם אין רוצים שהנחקר יידע שאדם מסוים עצור גם הוא בידי הרשויות, או כאשר אין רוצים שהנחקר

⁴³ שם, עמ' 839-840.

⁴⁴ לא מדובר באמצעים שהם בהכרח חדשים. תאי צינוק מהסוג שתואר בדו"ח זה שימשו להחזקת כלואים במתקני החקירה של השב"כ גם לפני פסק-דינו של בג"ץ, אולם נראה שבעקבות פסק-הדין אולץ השב"כ להשתמש בתאים אלו – או בכבילה בחדר החקירות – בנסיבות בהן בעבר הוחזק העצור ב"המתנה".

ישמע את התוכן של שיחה המתנהלת בסמוך אליו. המדינה בוחרת להתייחס רק לדברי בית המשפט ביחס לשיטות לחסימת הקלט החושי, ולא לדבריו בנוגע לנסיבות בהן מותר לבודד אדם מאחרים או להגביל את הקלט החושי שלו. תאי הבידוד מבודדים את הכלוא מכל מגע אנושי, ולא רק משותפים למעשה שאיתם הוא עלול לתאם עדויות.

מבנה הצינוק, צבעו, צורת התאורה והאורור בו, חסימתו מכניסת אור יום, מניעת החזקתם של חפצים אישיים והיעדר טיול בחצר – כולם תורמים ליצירת חסך חריף בגירויים. לא ניתן לפרש אלמנטים אלה כמקריים, כפי שהודתה המדינה בעצמה בדו"ח הביקור במתקן בפתח-תקווה:

האילוצים הביטחוניים וצרכי החקירה המיוחדים בחקירות הביטחון מכתיבים אף הם חלק מתנאי הכליאה ומפרט התאים – ותורמים למראה צפוף, אפולולי ועגום למדי של תאי המעצר.

באותו מסמך מצינת הפרקליטות גם כי "בתאים אין חלונות כלל (בשל הצרכים הביטחוניים)".⁴⁵

קשה לחשוב על צורך ביטחוני שיצדיק את החזקת הכלואים בתאים ללא חלונות, שמונעים מהכלוא להבחין בין יום ולילה. ניתן להתקין סורגים על החלונות על מנת למנוע בריחה. כמו כן, ניתן לוודא שהנוף הנשקף מהחלונות לא יחשוף דבר שיש בו משום סוד ביטחוני. בחדרי החקירות ישנם חלונות והדבר לא מסב, כפי הנראה, שום נזק ביטחוני. לא ניתן גם למצוא טעם לגיטימי בהחזקת כלואים בתנאים של חסך חושי מתמשך, בידוד מוחלט, וחסך חריף בפעילות גופנית. הרציונל החקירתי הסביר ביותר לנקיטה באמצעים אלה הוא זה המופיע במדריכי החקירה של ה-CIA, דהיינו גרימת סבל, חרדה ורגרסיה. רציונל זה פסול לפי פסק-דינו של בג"ץ הנדון לעיל.

כך גם בנוגע לכבילת הכלוא בחדר החקירות. אכן, כבילה הדוקה כשהידיים מונחות משני עבריה של משענת הכסא, כפי שרווחה בשנות התשעים, לא דווחה במסגרת מחקר זה. אולם פסק-הדין אינו מתמצה באיסור על צורת כבילה מסוימת. הוא קובע כי כבילה מכאיבה היא אסורה, כי עצם הכבילה מותר רק כשהוא נחוץ לתכלית של הגנת החוקר או למניעת בריחה, וכי יש להשתמש באמצעים פוגעניים פחות כאשר הדבר מתאפשר. כבילת הידיים מאחורי משענת הכסא אינה עונה לדרישות אלה. רק בחלוף עשור מאז מתן פסיקת בג"ץ, ולאחר שהוגשה עתירה נוספת בעניין לבית המשפט,⁴⁶ פרסמה המדינה נהלים המגבילים את הנסיבות שבהן מותר לאזוק את הכלוא והמבטיחים שהשרשרת בין האזיקים תהיה ארוכה דיה כדי שהכלוא יוכל להחזיק את ידיו לצדי גופו. נהלים אלה הוצאו לאחר התקופה אליה מתייחס דו"ח זה, ואיננו יודעים כיצד הם מיושמים. גם אם הם מיושמים במלואם, הרי שהם מעדנים את צורת ההחזקה הקיימת אולם אינם מהווים את האמצעי שפגיעתו היא מינימאלית.

⁴⁵ פויכטונגר, "דו"ח ביקור במתקן כליאה שב"כ – פתח-תקווה", ר' ה"ש 1.

⁴⁶ בג"ץ 5553/09 הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל נ' ראש ממשלת ישראל (פורסם בנבו) (2010).

כמו בעניין הכבילה ויצירת חסך חושי, כך גם בנוגע למניעת שינה מכלואים, פסק-הדין מיושם באופן פורמאלי בלבד. לפי פסק-הדין, בשעה שהעצור אינו נחקר יש להחזירו לתאו. מניעת שינה מותרת אך ורק כתוצאה נלווית של חקירה דחופה או ארוכה. לאור זאת, בוטל מוסד ה"המתנה", ונראה שמניעת שינה מכוונת ננקטת בפחות מקרים ביחס לנוהג לפני מתן פסק-הדין, ולפיקי זמן קצרים יותר. לעומת זאת, דומה שהרשויות מתייחסות לעצם השהייה בחדר החקירות כאל "חקירה". כלואים רבים דיווחו שהוחזקו בחדר החקירות שעות ארוכות מבלי שנשאלו שאלה אחת, ולעתים אף מבלי שנכח חוקר בחדר. כמה עדים מסרו שכאשר התנמנמו במצב זה, חוקר או סוהר העיר אותם. בכל הזמן הזה היה הכלוא מרותק לכסא ללא אפשרות לשנות את תנוחת גופו, כשידיו כבולות לאחור ומרותקות לגב הכסא. לעתים, החדר קורר מאד. גם כאשר הנחקר לא הותר בחדר ללא חוקר, יש מקום לתהייה בנוגע לחקירות שנמשכו יממה ויותר, או שנמשכו מרבית שעות היממה והתחדשו לאחר הפסקה של שעות בודדות. האמנם מדובר היה בחקירה עיניית, או במשיכת זמן לצורך מניעת שינה? האם החקירה הייתה כה דחופה עד שלא ניתן היה לעשות הפסקות למנוחה, או שמניעת המנוחה הייתה תכליתה?

לצד ה"חקירות" הממושכות, שלמעשה חלקן אינן חקירות כלל, נמנעה שינה גם באמצעים עקיפים, בזמן שהכלואים הוחזקו בצינוק. חלק מהעדים סברו שרעשים חזקים שהושמעו במהלך הלילה או הפרעות מכוונות מצד אנשים שהוכנסו לתאם נועדו להפריע את שנתם. לא ניתן לוודא אם הערכה זו נכונה. עם זאת, התאורה הקבועה, המזרן הדק והקור בתאים תוארו על-ידי עצורים רבים כגורמים שפגעו ביכולתם לישון ובאיכות השינה שלהם, ואין כל ספק כי הרשויות יכולות היו לצפות תוצאה זו. לאור העובדה שמניעת שינה היא שיטת עינויים מוכרת ששימשה בעולם לאורך ההיסטוריה וגם בעשור הנוכחי,⁴⁷ ומאחר שהיא הייתה שיטת עבודה מקובלת של השב"כ בעבר, יש יסוד לסברה שמדובר בתוצאה מכוונת של תנאי ההחזקה בצינוק.

אם כך מיושמות ההוראות האופרטיביות שנתן בג"ץ, אין זה מפתיע שהנורמות העקרוניות שקבע בפסק-דינו אינן מכובדות. האמצעים המופעלים כלפי הכלואים במתקן בפתח-תקווה חורגים באופן מובהק מדיני החקירה הרגילים, כפי שאלה מיושמים בחקירות משטרתיות מקובלות בישראל. השיטות שנוקטות רשויות המתקן עולות כדי יחס אכזרי, לא אנושי ומשפיל, ולעתים כדי עינויים של ממש – בניגוד לפסיקת בג"ץ ובניגוד למשפט הבינלאומי.

Hernán Reyes, "The Worst Scars Are in the Mind: Psychological Torture", *International Review of the Red Cross* volume 89, 591 (2007) p. 609.
[http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/review-867-p591/\\$File/irc-867-Reyes.pdf](http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/review-867-p591/$File/irc-867-Reyes.pdf)

מסקנות והמלצות

דו"ח זה מצטרף לשורת פרסומים החושפים פעולות של רשויות ישראליות ושל בעלי תפקידים ישראלים המפרות את האיסור החמור והמוחלט על יחס אכזרי, בלתי-אנושי או משפיל ועל עינויים.

שרשרת ההפרות מתחילה בשלב המעצר, המבוצע באופן שמעצים את החרדה וההלם שחוה העצור, ושכרוך לא פעם באלימות, בגרימת כאב וסבל ובהשפלה מצד החיילים. בשלב המעצר גם אין מאפשרים לעצור להצטייד בחפצים שיזדקק להם במהלך כליאתו. תנאי הכליאה במתקן בפתח-תקווה ותנאי ההחזקה בחדר החקירות הם בלתי-אנושיים, ובנויים באופן שיכול לשבור את גופם ואת רוחם של כלואים. תנאים אלה גורמים לחסכים חריפים בגירויים חושיים, חברתיים ומוטוריים. בין היתר הם כוללים החזקה בתאי צינוק צרים ונטולי חלון, שקירותיהם אפורים ומחוספסים ושמאורים כל העת בתאורה מלאכותית המכאיבה לעיניים. לעתים, ההחזקה בצינוק היא בבידוד. בחדר החקירות, חוקרים מאלצים את העצורים לשבת כשהם כבולים לכסא נוקשה ללא אפשרות להזיז את גופם, וזאת במשך שעות ואף יממות, דבר שגורם בחלק מהמקרים לכאבים חריפים. תנאי ההיגיינה מחפירים, כשבין היתר מונעים מעצורים מקלחות, החלפת בגדים ושימוש בנייר טואלט. בחלק מתאי הצינוק, לכל הפחות, שוררים עיפוש וסירחון. המזון מוגש באיכות ירודה ובכמות לא מספקת, ועצורים מאבדים ממשקלם. במהלך החקירה, חוקרים מאיימים על העצורים, בכלל זה איומים ביחס לבני משפחה, ונוקטים כלפיהם אלימות. אמצעים חמורים נוספים כוללים חשיפה לטמפרטורות גבוהות מדי ונמוכות מדי ומניעת שינה.

אמצעים אלה, ואחרים שתוארו בגוף הדו"ח, כל אחד מהם לחוד וודאי בהשפעתם המצטברת, עולים כדי יחס אכזרי, בלתי-אנושי ומשפיל ולעתים אף מהווים עינויים. אלה גם אלה אסורים על-פי המשפט הבינלאומי. יש בהם גם משום הפרה של פסיקת בג"ץ משנת 1999 ושל חקיקה ישראלית רלוונטית.

המוקד להגנת הפרט ובצלם מציעים לדון בממצאים אלה בהקשר בו ננקטו, דהיינו על רקע זהותם הלאומית של הכלואים ופעילותם נגד הכיבוש המתמשך באמצעים פוליטיים ואלימים, ולא רק על רקע סוג הסכנה שיייתכן ונשקפה מהם לחיי אדם. היחס האכזרי כלפי הכלואים מתאפשר על-רקע הדה-הומניזציה בישראל כלפי האוכלוסייה הפלסטינית. פרספקטיבה זו מעניקה מסגרת נכונה יותר לדיון ומספקת הסבר טוב יותר לתופעה מאשר הדילמה המלאכותית של "פצצה מתקתקת", שבמרבית המקרים אינה מתרחשת במציאות, אולם מוזכרת כעילה המרכזית להתנהלות הרשויות בשיח הרווח בציבור.

ממצאים אלה מחייבים נקיטת פעולות שיביאו לשלוש תוצאות הכרחיות: הפסקת ההפרות, הענשת העבריינים ופיצוי הקורבנות. בנוסף, ישנה חשיבות עצמאית לחקירה מלאה, בלתי-תלויה ושקופה של ההפרות-לכאורה ולפרסום מלא של ממצאיה.

האחריות לנקיטת פעולות אלה מוטלת בראש ובראשונה על מדינת ישראל. בין היתר, מוטל על ישראל לשנות את הנהלים בנוגע לטיפול בכלואים ואת התשתית הפיזית המשמשת להחזקתם, ובכלל זה הפסקת השימוש בתאי הצינוק הקיימים. על השב"כ להפנים שחקירה ביטחונית אינה מעניקה סמכויות מעבר לאלה שבידי המשטרה בכל חקירה. יש לשנות את תורת החקירה כך שלא תתבסס עוד על גרימת פחד, חולשה וחסכים אצל הנחקר (ברמת אינטנסיביות כזו או אחרת בהתחשב ב"אילוצים" משפטיים), אלא על איסוף ראיות ועל ניהול קרב מוחות עם החשוד.

יש לפתוח את כל מתקני הכליאה, ובכלל זאת את מתקן השב"כ בפתח-תקווה, לביקורת חיצונית חסרת פניות, ולהעניק למבקרים חופש פעולה מלא להיכנס בכל עת לכל מקום במתקן ולדבר עם כל כלוא. יש להנהיג פיקוח הדוק על כל אנשי הצוות המטפלים בכלואים, לרבות תיעוד מוקלט של חקירות, ולחקור ולהעניש בחומרה אנשים האחראים לכל פגיעה בכלואים. יש לפסול כראיה הודעה שנגבתה על רקע פגיעה בזכויות יסוד של כלוא.

שינוי המכוון כלפי עתיד אינו מספיק. יש להעמיד לדין את כל מי שהיה מעורב בהפעלת אמצעים פסולים. פעולה לפי פקודה או נוהל אינה יכולה להוות הגנה כשמדובר ביחס אכזרי, בלתי-אנושי ומשפיל או בעינויים. יש לבחון גם את האחריות של גורמים מתוך המערכת המנהלית, הרפואית, הפוליטית והמשפטית שהיו שותפים למעשים, הורו עליהם, גיבו אותם או שתקו נכחם. כמו כן, יש לקבוע מנגנון לפיצוי מלא של כל הקרבנות.

תגובת המדינה

על מנת לאפשר למדינה להתייחס לטענות המועלות בדו"ח נשלחה טיוטה מלאה למשרד המשפטים, אשר ריכז את תגובתם של כל הגופים הרלוונטיים. לצד ההערכה על הזמן והמאמצים שהושקעו בהכנת תגובת המדינה על הדוח, להלן שלוש הערות ביחס לתוכנה:

תנאי המעצר ושיטות החקירה: למרות שרוב הדו"ח עוסק באמצעים שמפעיל השב"כ בחקירות, תגובת הרשויות לא עסקה כמעט בנושא זה. הפרק הקצרצר בתגובה שמתייחס לשב"כ אינו כולל התייחסות פרטנית לאף אחת מהטענות בנוגע לתנאי הכליאה או לשיטות החקירה, ואין בו אפילו הכחשה כללית של התיאורים המופיעים בדו"ח. העתירות שמוזכרות בפסקה 15 של התגובה לא עסקו כלל בטענות המובאות בדו"ח, למעט נושא האיזוק. הטענה כאילו העתירה בנושא זה נדחתה "על הסף" אינה נכונה, שכן עצם הגשת העתירה הביאה להתחייבויות מצד המדינה ולשינויים שחלו בנושא.

אלימות כוחות הביטחון: משרד המשפטים מציג בתגובתו נתונים המלמדים על כך שבנושא זה נפתחות חקירות מצ"ח רבות. עם זאת בתגובה חסרה התייחסות למיעוט כתבי האישום בעקבות התלונות ולכך שהרוב המוחלט של החקירות הללו נסגרו מבלי שננקטו צעדים כלשהם נגד אנשי כוחות הביטחון.

הודעה על המעצר למשפחת העצור: תגובת משרד המשפטים בנוגע להודעה למשפחת העצור על עצם מעצרו היא מטעה ואף מקוממת (פסקאות 5-6): לאחר מאבק משפטי של שנים, התחייב צה"ל לספק מידע בנושא זה למוקד להגנת הפרט. זאת כיוון שהצבא נמנע באופן שיטתי מלבצע את חובתו המשפטית ולהודיע למשפחות, ולפיכך נאלץ המוקד למלא חלל זה. בתגובתה, התייחסה המדינה רק לחובה לספק את המידע למוקד, והתעלמה לחלוטין מחובתה הראשונית להודיע למשפחות עצמן. כמו כן, נטען בתגובת המדינה כי סגל מתקני ההשגחה בגדה המערבית מעדכן את משפחת העצור טלפונית על עצם המעצר בתוך 24 שעות. בכל המקרים שטופלו על-ידי המוקד להגנת הפרט, ובהם אלה שנכללו בדו"ח זה, לא קיבלו המשפחות שום הודעה מסגל מתקני ההשגחה בשום שלב שהוא. משפחות שפנו למוקד להגנת הפרט קיבלו את המידע באמצעותו.

בעמודים הבאים מובאת התגובה כלשונה:

מדינת ישראל
 משרד המשפטים
 State of Israel
 Ministry of Justice

The Department for International Agreements
 and International Litigation

היחידה להסכמים בינלאומיים ותביעות בינלאומיות

תאריך: י"ט בחשוון, תשע"א
 27 באוקטובר, 2010
 מספר: 4257

לכבוד
 גב' נועם פרייס
 בצלם – מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים
 ת.ד. 53132, רח' התעשייה 8 (קומה 4)
 ירושלים, 91531

שלום רב,

**הנדון: התייחסותנו לטיטת דו"ח 'בצלם' שכותרתו "שיטות חשוכות - ההתנהלות כלפי עצורים
 פלסטינים שהוחזקו במתקן חקירות של השב"כ בפתח-תקווה"**

להלן התייחסותנו לטענות המובאות בטיטת הדו"ח שבנדון.

1. אפתח ואציין כי לשיטתנו, טיטת הדו"ח לוקה בהנחת הנחות כלליות, חלקן חמורות ביותר, ללא ביסוס למעט אמירות כלליות בעלמא, אשר מובאות ללא נתונים פרטניים שניתן לבדוק ולאושש/ולהפריך, על כל המשתמע מכך.

טענות לגבי ביקורים במתקני הכליאה

2. בניגוד לנטען בטיטת הדו"ח, ביקורים של נציגי משרד המשפטים במתקני כליאה של שירות הביטחון הכללי (שב"כ) אינם אירוע נדיר כלל ועיקר. למעשה, בדיקה העלתה כי ממוצע הביקורים במתקני השב"כ עולה על ממוצע הביקורים במתקני שירות בתי הסוהר (שב"ס). הדו"ח נשוא הערת השוליים מס' 1 בטיטת הדו"ח, בו נאמר כי נערכו ביקורים ספורים בלבד, נכתב ביוני 2009, לפני למעלה משנה, בעוד שמרבית הביקורים נערכו אחרי מועד זה.

רח' השלושה 2, ת.ד. 9299 תל אביב 61092 טל' 6899801 פקס 6899792
 P.O. Box 9299 Tel-Aviv 61092 Tel: 972-3-6899801 Fax: 972-3-6899792
 E-Mail: international@justice.gov.il

3. מטרת הביקור האמור, ככל ביקור רשמי, הינה לבחון את התנאים הפיזיים במקום המעצר, לצד בירור בסיסי בדבר קיום זכויותיהם של העצורים בתקופת המעצר, מהלך אשר נערך במלואו, כמפורט בסיכום הביקור, שאף הובא לידיעת ארגונכם.

4. כן יצוין כי במסגרת הביקור הרשמי שנערך - העצורים, שנשאלו על ידי המבקרות מפורשות לגבי תנאי מעצרם - לא העלו כל טענה מסוג הטענות המפורטות בטיטת דר"ח, על אף שלא נמנעו מלהתלונן לגבי עניינים אחרים לגביהם היו להם טענות, כמפורט בד"ח נשוא הערת השוליים כאמור.

טענות לגבי ביצוע מעצרים

5. יודגש, כי צה"ל מקיים באדיקות את חובתו לעניין מסירת הודעה על מעצר, כפי שאף עוגנה בפסיקת בית המשפט העליון¹, וזאת באמצעות משל"ט הכליאה של המשטרה הצבאית. בנוסף, ככל שמדובר על עצורים המוחזקים במתקני ההשגחה החטיבתיים באיו"ש, המנוהלים על ידי צה"ל, הרי שבהתאם להנחיות המשטרה הצבאית בפיקוד המרכז, מעדכן סגל המתקן את משפחת העצור טלפונית מיד עם קליטתו של האחרון, ותוך 24 שעות לכל היותר, וזאת למעט בהתקיים החריגים המעוגנים בתחיקת הביטחון.

6. אינדיקציה חשובה לתקינות התנהלותו של צה"ל בהקשר זה, מצויה במספר הנמוך ביותר של עתירות לעניין "איתור עצורים" (הביאס קורפוס) אשר הוגשו לבית המשפט העליון בשנים האחרונות.

7. עוד נצוין, כי באשר לטענה בדבר עיתוי המעצרים, כפי שהובא בפניכם בעבר, אופן ביצוע המעצרים באיו"ש, לרבות השעות בהן הם מתבצעים והאמצעים הננקטים במסגרתם, הינם פועל יוצא של המאפיינים הייחודיים של הפעילות המבצעית באזור והצורך המובנה בצמצום הסיכון הנשקף לכוחות והקטנת החיכוך בינם לבין האוכלוסייה; כמו גם הצורך למנוע סיכול חקירה והימלטות חשודים. שיקולים אלו משליכים גם לעניין הטענות שהועלו בטיטת דר"ח בדבר חוסר האפשרות של העצורים להיפרד מבני משפחותיהם, להתלבש או לארוז עימם חפצים אישיים.

8. לעניין הטענות החמורות שהועלו בטיטת דר"ח בדבר שימוש בכוח ע"י הכוח העוצר בעת ביצוע המעצר, עמדתנו הינה כי יש להבחין בין שימוש סביר ומידתי בכוח ע"י הכוח העוצר בשל התנגדות החשוד או ניסיון להימלט, או במקרי קיצון בהם נשקפת סכנה לחייהם או לגופם של החיילים (כך למשל, תקופת מצוי בידי הכוח העוצר מידע מודיעיני המצביע על אפשרות

1. בג"ץ 6757/95 חירבאווי נ' מפקד כוחות צה"ל באיו"ש, תק-על96.

להימצאות אמצעי לחימה ו/או חשודים נוספים במבנה בו הם פועלים, ועל כן החיילים נדרשים לבצע פעולות חיפוש ואיתור במקום); לבין, מנגד, נסיבות בהן הכוח העוצר, או חייל מסוים מתוכו, עושה שימוש בכוח בלתי-סביר, או מקום בו הדבר אינו נחוץ. ביחס לסוג האחרון של מקרים יובהר, למען הסר ספק ובאופן שאינו משתמע לשתי פנים, כי צה"ל אוסר לחלוטין על התנהלות מעין זו מצד חייליו ומפקדיו, ובהתאם רואה כל חריגה מכך בחומרה רבה המטופלת בהתאם.

9. נבקש אף לשלול מכל וכל את האמירות החמורות המועלות בטיטת הדו"ח בדבר "מסרים סותרים" לעניין זה. כך למשל, יובאו ההתבטאויות החריפות של בתי הדין הצבאיים, בערכאות המחוזיות ובערכאת הערעור, בגנות השימוש בכוח מופרז או בלתי-נחוץ כלפי עצורים, אפילו כשהדבר נעשה בשיאה של פעילות מבצעית אינטנסיבית².

10. כן נבקש לדחות מכל וכל את טענת טיטת הדו"ח בדבר אוזלת היד שמפגינה הפרקליטות הצבאית בכל הנוגע לאכיפת האיסור על שימוש באלימות כלפי עצורים פלסטינים. הפרקליטות הצבאית שבה והפגינה את מחויבותה הבלתי-מתפשרת לכך שוב ושוב לאורך השנים האחרונות. כך, כפי שאף נכתב בדו"ח הועד הציבורי נגד עינויים, מתוך 40 התלונות שהגיש הוועד הציבורי נגד עינויים לפרקליטות הצבאית בגין התעללות בעצורים, 21 הובילו לפתיחה בחקירת מצ"ח. בנוסף, בין דצמבר 2000 ליוני 2007, נפתחו 427 חקירות מצ"ח בגין עבירות של אלימות כלפי פלסטינים; ובתוך כך, בין התאריכים 1.1.2005 ל 1.7.2007 - נפתחו 77 חקירות מצ"ח, וזאת מתוך 138 תלונות בעניין פגיעה בעצורים פלסטינים שהועברו לפרקליטות הצבאית בתקופה זו. בהמשך לכך יצוין, כי בשנת 2008 נפתחו 211 חקירות מצ"ח בגין עבירות אלימות כלפי פלסטינים, ובשנת 2009 נפתחו 140 חקירות מצ"ח בגין עבירות כאמור.

11. כן נבקש להתייחס בקצרה גם לטענות קשות נוספות המועלות בטיטת הדו"ח ביחס לשלב הסתעם של העצורים למתקנים השונים: לגבי הטענה בדבר הימצאותם של כלבים בסמוך לעצורים ברכב - אמנם, לעתים נוסעים ברכב זה גם חיילי הכוח העוצר, לרבות חיילי יחידת הכלבנים וכלביהם - אולם האחרונים רוכסים מחסום פה במהלך כל הנסיעה ומוחזקים על ידי מפעיליהם, כך שלא נוצר כל מגע פיזי בין העצורים לבין הכלבים. לגבי הטענה בדבר שימוש באזיקוני פלסטיק - ראשית נבהיר, כי אזכור העתירה שהוגשה לבג"צ אינו במקומו, שכן מדובר בהליך שעסק אך בצורת האיזוק בחקירות השב"כ, וצה"ל או מי ממפקדיו לא צוין כמשיב לעתירה. בהמשך לכך, לא למותר לעמוד על ההבדל המהותי הקיים בין איזוק במהלך חקירה לבין איזוק בשעת המעצר וההובלה למתקן הכליאה - הבא לידי ביטוי בטיב הצורך, בסיכונים

2. ע 153/03 סא"ל נבע שגיא נ' התובע הצבאי הראשי, תק-צב 2004 (3)27; ע 146/03 התובע הצבאי הראשי נ. דב"ט רועי רוזנר רוב"ט ליאור ליברמן, תק-צב 2003 (3)130; ע 66/05 סמל נ. ג' התובע הצבאי הראשי, תק-צב 2005 (3)308.

הנשקפים ובאמצעים הקיימים בכל אחת מהסיטואציות. כמו כן, יודגש, כי בעבודת מטה מקיפה שנערכה לאחרונה בנושא בפיקוד המרכז, בהשתתפות גורמים רפואיים ומבצעיים, נמצא כי ככלל, אין עדיפות לשימוש באזיקי ברזל על פני אזיקוני פלסטיק. עם זאת, נקבעו נהלים מפורטים לעניין אופן האיזוק. כמו כן, חודדה החובה להקפיד על כבודו ובריאותו של העצור וכן הונחה מפקד הכוח המלווה לוודא מדי זמן מה כי האזיקונים אינם מהודקים יתר על המידה. לגבי הטענה בדבר תחנות הביניים – נהלי פיקוד המרכז קובעים כי יש להביא עצורים ללא דיחוי לאחד ממתקני הכליאה המוסדרים - מתקני השהייה חטיבתיים, מתקני שב"ס או תחנות משטרה וכי החזקה במקום חלופי אפשרית רק בהתקיים צורך מבצעי קונקרטי. יודגש כי גם אז, מחייבים הנהלים החזקת העצורים בתנאים סבירים, ובפרט שמירה על כבודם של העצורים. מטבע הדברים, תיתכנה חריגות מנהלים אלה - ומקום בו הדבר מתגלה הוא מטופל. אולם, כאמור, בירור כזה מצריך מידע קונקרטי ומפורט, חלף הטענות הכלליות והבלתי-מחייבות המובאות בטיטת הד"ח.

טענות לגבי חקירות שב"כ

12. לעניין חקירות שירות הביטחון הכללי, אבקש להבהיר כי הללו נעשות על פי חוק, במטרה לסכל ולמנוע פעילות בלתי חוקית שתכליתה פגיעה בביטחון המדינה, בסדרי המשטר הדמוקרטי או במוסדותיו.
13. חקירות השב"כ מתנהלות בפיקוח שורת גורמי חוק בלתי תלויים - היועץ המשפטי לממשלה, פרקליטות המדינה, משרד המשפטים ומערכת בתי המשפט על ערכאותיה השונות.
14. נחקרים אינם מנועים מלפנות לאחד מבין הגופים האמורים ולשטוח את טענותיהם בנוגע לאופן בו התנהלה חקירתם. יודגש, כי לכל נחקר שמורה הזכות לעשות כן לא רק בפני צוותי מבקרים רשמיים, אלא בהזדמנויות רבות אחרות במהלך חקירה – דיוני הארכות מעצר, עררים בפני ערכאות שיפוטיות גבוהות וכיו"ב. טענות נוספות ניתן להעביר גם בסיומה של החקירה לממונה על בדיקת תלונות נחקרים בפרקליטות המדינה.
15. לא נותר לנו אלא להביע צער על שטיטת הד"ח חוזרת על טענות בלתי מבוססות שכבר נדחו בערכאות השיפוטיות העליונות במדינת ישראל. כך, למשל, ראוי להזכיר ששתי עתירות אשר הוגשו בשנים האחרונות כנגד חקירות שירות הביטחון הכללי, ועסקו בטענות בדבר שימוש באלימות בחקירות ואיזוק, נדחו על הסף על ידי שופטי בית המשפט העליון.

ברכה,

הילה טגאל-אלעד, עו"ד

ממונה (זכויות אדם וקשרים עם ארגונים בינלאומיים)

המוקד להגנה הפרטית
HAMOKED Center for the Defence of the Individual
המוקד - مركز الدفاع عن الفرد

מיסודה של ד"ר לוטה זלצברגר - עמותה רשומה

Founded by Dr. Lotte Salzberger - Registered Association

اسستة د.لوطه زلتسبرغ - مكتب الشكاوي - جمعية مسجلة

רחוב אבו עוביידה 4, ירושלים 97200

ט.ל. 02-6283555, פקס. 02-6276317

شارع ابو عبيدة ٤, القدس ٩٧٢٠٠

תלפון 02-6283555, פאקס. 02-6276317

4 Abu Obeidah St. Jerusalem 97200

Tel: 972-2-6283555, Fax: 972-2-6276317

e-mail: mail@hamoked.org.il

www.hamoked.org.il

בצלם

בצלם – מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים

"בטיסלם" - مركز المعلومات الإسرائيلي لحقوق الإنسان في الأراضي المحتلة

BTSELEM - The Israeli Information Center for
Human Rights in the Occupied Territories

רח' התעשייה 8 (קומה ד'), ירושלים 93420

טלפון: 02-6735599, פקס: 02-6749111

شارع هتعمسيا ٨ (الطابق الرابع), تليوت,

القدسهااتف: ٠٢-٦٧٣٥٥٩٩, فاكس: ٠٢-٦٧٤٩١١١

8 HaTa'asiya St. (4th Floor), Jerusalem, Israel

Tel: 972-2-6735599, Fax: 972-2-6749111

mail@btselem.org

www.btselem.org